

Jerzy Kaliszuk

ORCID: 0000-0002-2049-5659

Centrum Studiów Mediewistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

**RELACJA O TRZĘSIENIU ZIEMI W KATALONII W 1427 R.
W RĘKOPIŚCIE GDAŃSKIM (MAR.F.256):
MIĘDZY ŚREDNIOWIECZNĄ HISTORIOGRAFIĄ A TEOLOGIĄ**

**An account of an earthquake in Catalonia in 1427
in a Gdańsk manuscript (Mar.F.256):
Between medieval historiography and theology**

Summary: The 1427 Catalonia earthquake was described in two Latin accounts. One of them was included on the back cover of a manuscript of the Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences (shelfmark Mar.F.256). Although the text is known in the literature, the focus so far has been on establishing facts related to the events in Catalonia, neglecting basic issues such as analysis of the manuscript's contents unrelated to the earthquake or codicological analysis. After analyzing the content of the source and the codicological context, the article compares the text with a second manuscript account (Viennese) and another one not previously considered, i.e. an excerpt from the *Diarium sexennale* – chronicle of Andrew of Regensburg. The analysis made it possible to hypothesize the functioning of the text from the Gdańsk manuscript: it was a historical copy, probably serving the clergy of St. Mary's Church in Gdańsk in didactics and preaching within the parish.

Keywords: 1427 Catalan earthquake, Codicology, Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences, Exempla.

Słowa kluczowe: Trzęsienie ziemi w Katalonii w 1427 r, Kodykologia, Biblioteka Gdańska PAN, Egzempla.

Trzęsienie ziemi, które nawiedziło Katalonię w 1427 r., kilka lub kilkanaście lat później zostało opisane w odległym o ponad 2000 km Gdańsku. Nie byłoby w tym nic dziwnego – wiadomości o tego typu zjawiskach przyrodniczych odnotowywano w źródłach historiograficznych w dalekich krajach. Problemem badawczym jest jednak miejsce, w którym umieszczono opis tego wydarzenia, oraz charakter i funkcje tego przekazu źródłowego. Relacja na temat trzęsienia ziemi w Katalonii znajduje się na wyklejce okładki tylnej rękopisu przechowywanego w Bibliotece Gdańskiej PAN (sygn. I F 256). Źródło to od wielu lat budziło zainteresowanie badaczy, koncentrowano się jednak na ustaleniu faktów dotyczących wydarzeń w Katalonii, niemal całkowicie pomijając inne informacje zawarte na tej samej stronie; tym samym nie analizowano funkcji, które pełnił cały tekst. Nie uwzględniono również kontekstu kodykologicznego, czyli struktury i zawartości całego rękopisu gdańskiego, jak też pozostałych kodeksów, w których zawarto relacje o katalońskiej tragedii¹.

Wbrew tytułowi artykuł nie mieści się w ramach popularnej od pewnego czasu, także w Polsce, historii środowiskowej czy geografii historycznej. Celem nie jest przebadanie trzęsienia ziemi jako zjawiska geologicznego, „aktora dziejów” i jego oddziaływania na ludzi, lecz przedstawienie nowego sposobu rozumienia przekazu z rękopisu gdańskiego. Artykuł dotyczy zarówno źródłownawstwa, jak też obiegu informacji w XV w. – czyli określenia kanałów komunikacji². Na podstawie analizy nieznanego dotychczas przekazu historiograficznego – czyli fragmentu kroniki Andrzeja z Ratzbony, i porównania go z tekstem gdańskim, można bowiem nakreślić drogę przenikania wiadomości o wydarzeniach w Katalonii na północ Europy. Zawarta w kodeksie informacja służyła – moim zdaniem – również innym niż tylko historiograficzne celom. Znalazła się wśród informacji różnego typu – od opisu „osobliwości” czy „niezwykłości” (*curiosa et mirabilia*) i „znaków” (*prodigia*) i tak jak one mogła być wykorzystana np. w kaznodziejstwie lub dostarczać praktycznych wskazówek dotyczących cen w różnych miastach europejskich.

¹ Najpełniejsza interpretacja wydarzeń oraz kontekstu społecznego została zawarta w: A. Riera Melis, *Catástrofe y sociedad en la Calatunya medieval. Los terremotos de 1427–1428*, [w:] *Le calamità ambientali nel tardo Medioevo Europeo: realtà, percezioni, reazioni. Atti del XII convegno del Centro di Studi sulla civiltà del tardo Medioevo S. Miniato, 31 maggio–2 giugno 2008*, a cura di M. Matheus, G. Piccini, G. Pinto, G.M. Varanini, Firenze 2010 (Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo San Miniato, Collana di Studi e Ricerche, 12), s. 337–378.

² Tym samym artykuł wpisująby się w nurt badań na historią mediów w średniowieczu – jak to ujął Philippe Contamine: *en quelque sorte „De mediis in medio aevo”* – zob. P. Contamine, *Introduction*, [w:] *La circulation des nouvelles au Moyen Âge: XXIVe Congrès de la SHMES (Avignon, juin 1993)*, red. Société Des Historiens Médiévistes De L’Enseignement Supérieur Public, Nouvelle édition [en ligne]. Paris 1994, <http://books.openedition.org/psorbonne/25265>, [dostęp 13.01.2025], s. 5.

Zarówno samo zjawisko trzęsienia ziemi, jak i towarzyszące mu inne klęski były przedmiotem zainteresowań badawczych historyków, archeologów i przedstawicieli innych dyscyplin. Kładziono przy tym nacisk nie tylko na odtworzenie na podstawie źródeł samych wydarzeń, ich przebiegu i niekiedy długotrwałych skutków, ale również na aspekty społeczne i kulturowe, zajmowano się nawet metaforami w literaturze. Zwracano również uwagę na kształtowanie się terminów (np., jak wskazał Thomas Labbé, słowo katastrofa weszło do użytku w dzisiejszym znaczeniu dopiero w XVI w.)³.

Trzęsienie ziemi w 1427 r., a właściwie seria trzęsień, z kulminacją 2 lutego 1428 r., jakkolwiek należało do typowych zjawisk przyrodniczych, częstych w basenie Morza Śródziemnego, pod względem magnitudy i spowodowanych zniszczeń było jednym z największych w obrębie Pirenejów. Swoim zasięgiem obejmowało nie tylko Katalonię, dotarło aż do Perpignan. Trzęsienie to posłużyło wielu uczonym nowożytnym (teologom, filozofom i innym) za przykład

³ Zob. A. Borst, *Das Erdbeben von 1348: Ein historischer Beitrag zur Katastrophenforschung*, „Historische Zeitschrift” 1981, t. 233, z. 3, s. 529–569; *Les catastrophes naturelles dans l’Europe médiévale et moderne. Actes des XVes Journées Internationales d’Histoire de l’Abbaye de Flaran 10, 11 et 12 septembre 1993*, red. B. Bennassar, Toulouse 1996; J. Berlioz, *Catastrophes naturelles et calamités au Moyen Age*, Firenze 1998 (Micrologus’ Library); C. Rohr, *Man and Natural Disaster in the Late Middle Ages: The Earthquake in Carinthia and Northern Italy on 25 January 1348 and its Perception*, „Environment and History” 2003, vol. 9, nr. 2: *Coping with the Unexpected – Natural Disasters and their Perception*, s. 127–149; J.Z. de Boer, D.T. Sanders, *Earthquakes in Human History: The Far-Reaching Effects of Seismic Disruptions*, Princeton–Oxford 2005; Ch. Rohr, *Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum: Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2007 (Umwelthistorische Forschungen, 4); N. Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East. A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge–New York 2009; *Le calamità ambientali nel tardo Medioevo Europeo: realtà, percezioni, reazioni. Atti del XII convegno del Centro di Studi sulla civiltà del tardo Medioevo S. Miniato, 31 maggio–2 giugno 2008*, a cura di M. Matheus, G. Piccinni, G. Pinto, G.M. Varanini, Firenze 2010 (Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo San Miniato, Collana di Studi e Ricerche, 12); G. Fouquet, G. Zeilinger, *Katastrophen im Spätmittelalter*, Darmstadt–Mainz 2011, zwłaszcza s. 58–73; *Historical Disasters in Context. Science, Religion, and Politics*, ed. A. Janku, G.J. Schenk, F. Mauelshagen, New York–London 2012; T. Labbé, *Les catastrophes naturelles au Moyen Âge. XIIe–XVe siècle*, Paris 2017; E. Guidoboni, J.-P. Poirier, *Storia culturale del terremoto dal mondo antico a oggi*, Soveria Mannelli 2019 (tłum. z j. francuskiego pracy: *Quand la terre tremblait*, 2004); *Dealing with Disasters from Early Modern to Modern Times. Cultural Responses to Catastrophes*, ed. H. van Asperen, L. Jensen, Amsterdam 2023; *The Writing of Natural Disaster in Europe, 1500–1826. Events in Excess*, ed. S. Patel, S. Chiari, Cham 2023. O metaforach związanych z przyrodą zob. R. Totaro, *Meteorology and Physiology in Early Modern Culture. Earthquakes, Human Identity, and Textual Representation*, New York–London 2018. Lista trzęsień ziemi w okresie średniowiecza (katalońskie niewymienione) z określeniem szacunkowym liczby zgonów dostępna w: D. Mayer–Rosa, *Erdbeben*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, t. 3, Stuttgart 1999, kol. 2125–2126. Problemowi badań historycznych nad trzęsieniami ziemi poświęcono osobny numer tematyczny włoskiego czasopisma „Quaderni Storici” 1985, t. 20, nr 3.

ukazujący niszczycielską siłę przyrody (przynajmniej do czasów trzęsienia w Lizbonie w 1755 r.)⁴.

Trzęsienia ziemi w 1427 i 1428 r. w Katalonii były przedmiotem badań w obrębie różnych dyscyplin naukowych⁵. W 1427 r. wstrząsy następowały od końca lutego do czerwca (łącznie 17 razy), zwłaszcza w regionie Val d' Amer (w prowincji Girona). Niespełna rok później, 2 lutego 1428 r., miało miejsce największe trzęsienie ziemi z epicentrum w regionie Camprodon, Puigcerdà oraz Queralbs. Dotknęło ono również odległe miejscowości np. Arles, Barcelonę, Albi, Tortosę i Lleidę, swoim rażeniem sięgając 250–300 km od epicentrum⁶.

W średniowieczu trzęsienie ziemi interpretowane było przez pryzmat spuścizny autorów antycznych oraz tradycji judeochrześcijańskiej. W ujęciach encyklopedycznych, zarówno we wczesnym, jak i w późnym średniowieczu, starano się je wyjaśniać w oparciu o wnioski (błędne) płynące z obserwacji, ale przede wszystkim podążając za pisarzami antycznymi. I tak w *Etymologiach* Izydora z Sewilli (VII w.) informacja o trzęsieniach znalazła się przy opisie ziemi (ks. XIV, rozdz. 1). Autor podał różne interpretacje przyczyn zjawiska: według jednych, powodował je wiatr wiejący przez „otwory” ziemi, według innych, przyczyną były podziemne ruchy wody, wreszcie ostatnia opinia to koncepcja ziemi jako „gąbki”, której wewnętrzne drżenie wywołuje trzęsienia „na górze”. Izydor dodał jednak, że otwory w ziemi powstawały z innych powodów: ruchów wód, uderzeń pioruna czy wichrów z jaskiń⁷.

⁴ Zob. np. teolog niderlandzki Johannes de Mey (1617–1678), który komentował passus biblijny 2 Sam 22,8 – Johannes de Mey, *Sacra physiologia, sive expositio locorum Sacrae Scripturae, in quibus agitur de rebus naturalibus*, wyd. 2, Medioburgi 1655, pars 2, cap. 3, V locus, s. 28; z tego samego źródła informacji o trzęsieniu korzystał protestancki teolog z Bredy (*Collegium Auriacum*), polemizujący z Kartezjuszem, Johannes Schuler (1619–1674) – zob. Johannes Schuler, *Philosophiae nova methodo explicatae pars posterior, continens Exercitationum philosophicarum librum VII, sive physicam*, Hagae–Comitis 1663, s. 188. Inny przykład odnalazłem w dysertacji Christiana Holzbechera obronionej i wydanej w Pradze w 1696 r. – Ch. Holtzbecher, *Olea armata Habsburgica Austriaco-Hispana contra oleastrum Turcicum [...]*, Pragae 1696, s. M (*Quaestio philosophica. De Terrae Motu*).

⁵ Wyniki badań przedstawił w pracy E. Guidoboni, A. Comastri, *Catalogue of Earthquakes and Tsunamis in the Mediterranean Area from the 11th to the 15th Century*, Roma 2005, s. 580–592.

⁶ E. Guidoboni, A. Comastri, *Catalogue of Earthquakes and Tsunamis*, s. 581; zob też korektę dotychczasowych ustaleń: C. Olivera, E. Redondo, J. Lambert, A. Riera-Melis, A. Roca, *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona 2006, s. 85–193 (tamże zestawienie źródeł dotyczących poszczególnych miejscowości); C. Olivera, E. Redondo, J. Lambert, A. Riera–Melis, A. Roca, *Review of Historical Earthquakes in the Lower Middle Ages: Earthquakes of the XIV and XV Centuries in Catalonia (NE Spain)*, [w:] *Historical Seismology. Interdisciplinary Studies of Past and Recent Earthquakes*, ed. J. Fréchet, M. Meghraoui, M. Stucchi, Dordrecht 2008 (Modern Approaches in Solid Earth Sciences, vol. 2), s. 147–162 (tamże literatura); J. Lambert, *The Catalanian (1428) and Alpine (1564, 1644) Earthquakes: Review of Research in France*, EC Project: *Review of Historical Seismicity in Europe (RHISE) 1989–1993*, https://emidius.mi.ingv.it/RHISE/i_10lam/i_10lam.html [23.07.2023].

⁷ San Isidoro de Sevilla, *Etimologías. Edición bilingüe*, wyd. J. Oroz Reta, M.-A. Marcos Casquero, M.C. Diaz y Diaz, Madrid 2004 (Biblioteca Autores Cristianos), lib. XIV, cap. 1, s. 996:

Inny encyklopedysta, tym razem żyjący w XIII w., a więc zaznajomiony z pismami Arystotelesa, dominikanin Wincenty z Beauvais poświęcił temu zjawisku znacznie więcej miejsca. W pierwszym tomie swojej encyklopedii – *Speculum naturale*: w księdze VI trzęsień ziemi dotyczyło łącznie 14 rozdziałów (XXVI–XXXIX) pod wspólnym tytułem *De terraemotibus*⁸. W oparciu o autorytety pisarzy starożytnych (Arystoteles, Seneka, Pliniusz Starszy) oraz wczesnośredniowiecznych (Izydor z Sewilli) autor przedstawił różne hipotezy dotyczące przyczyn zjawiska, pisał o jego skutkach, w tym m.in. o powodziach oraz o zarazie jako konsekwencji wydobywających się z ziemi wyziewów. Podobnie jak wielu późniejszych autorów, przywołał na poparcie swych rozważań Arystotelesa (w *Meteorologica* II, 8), który twierdził, że trzęsienia są gwałtowne w miejscach, gdzie wzburzenie morza jest gwałtowne, oraz w okolicach bogatych w jaskinie, gdyż w nich występują silne wiatry⁹. Ponadto Wincenty zamieścił informację o miejscach i okolicznościach występowania (lub nie) trzęsień ziemi, znakach zapowiadających to zjawisko, wreszcie o całych krainach, które wskutek niego powstały lub przepadły (przede wszystkim wyspy, w tym m.in. Atlantyda¹⁰). W zakończeniu tego wątku autor przedstawił moralną interpretację zjawiska, przywołując Senekę: trzęsienia ziemi nie należy się obawiać, jakkolwiek nie rozumiemy jego przyczyn. Należy ono, podobnie jak grom, do grupy zjawisk nieuniknionych, na które podobnie nie mamy wpływu, a więc należy skoncentrować się na prowadzeniu dobrego życia i w spokoju oczekiwać nieuniknionej dla wszystkich śmierci: nie ma bowiem znaczenia, czy przyczyną śmierci będzie kamień, czy cała góra, ciężar domu, czy całego świata¹¹. Wincenty z Beauvais nie podał *stricte* teologicznego wytłumaczenia zjawiska (uznawał, że przyczyną jest *spiritus*), raczej wyjaśniał je przez przyrodnicze obserwacje starożytnych, często

„Cuius motum alii dicunt ventum esse in concavis eius, qui motus eam movet. [...] Alii aquam dicunt genetalem in terris moveri, et eas simul concutere, sicut vas [...]. Alii σπογγοειδῆ terram volunt, cuius plerumque latentes ruinae superposita cuncta concutiunt. Terrae quoque hiatus aut motu aquae inferioris sit, aut crebris tonitruis aut de concavis terrae erumpentibus ventis”.

⁸ [Vincentius Bellovacensis] *Bibliotheca mundi seu venerabilis viri Vincentii Burgundii ex ordine Praedicatorum, episcopi Bellovacensis Speculum quadruplex: naturale, doctrinale, morale, historiale* [...], t. 1: *Speculum naturale*, Duaci 1624, lib. VI, cap. XXVI–XXXIX, kol. 386–394.

⁹ *Bibliotheca mundi*, lib. VI, cap. XXXI: *Quibus in locis accidat terraemotus quibus non*, kol. 389: „Aristo. in lib. Meteororum tertio. Fit autem terraemotus vehemens in locis in quibus est vehemens maris undatio et agitatio, et in locis cavernosis, quia in his maxime fit coarctatio venti”.

¹⁰ *Bibliotheca mundi*, lib. VI, cap. XXXV: *De insulis ac terris mari absorptis*, kol. 391: „In totum vero terras abstulit [mare] primum omnium ubi Atlanticum est mare, si Platoni credimus in medio spacio”.

¹¹ *Bibliotheca mundi*, lib. VI, cap. XXXVIII: *Moralis Seneca de terraemotu*, kol. 393: „Cum enim ad exitum venimus omnes in aequo sumus. Nihil itaque interest, utrum me lapis unus elidat, an mons totus premat, utrum super me domus unius onus veniat, an totus terrarum orbis caput meum abscondat. In pace et in aperto reddat spiritum, an in vasto sinu terrarum dehiscendum”.

krytycznie¹² i m.in. dlatego zwracał uwagę – jak wspomniano, za Arystotelesem – na większą częstotliwość występowania gwałtownych trzęsień na obszarach nadmorskich i obfitujących w jaskinie (zwłaszcza w Grecji i Italii). Podał też trzy rodzaje trzęsień, dwie za Seneką: *succussio* – wstrząs (w górę i w dół), *inclinatio* – kołysanie, wreszcie dodał własną trzecią propozycję (*ego et tertium existimo*) – *tremor terrae*, czyli drzenie, czy raczej wibrowanie, ziemi (*vibrantur omnia*). Poszukiwał też analogii antropologicznych – rozdział ten rozpoczyna się nawiązaniem do gazów, których człowiek nie może powstrzymać, podobnie jak gazy niepowstrzymane rozdzierają ziemię¹³.

Definicje te i próby wyjaśnienia natury zjawiska znane w średniowieczu, podobnie jak i próby zawarte w komentarzach filozoficznych i teologicznych do ksiąg fizycznych Arystotelesa, odpowiadały tylko wąskiemu kręgowi uczonych. Uczeni ci zresztą mieli świadomość, że naturalistyczne interpretacje nie wyczerpują istoty problemu, odwoływali się (choć niekiedy nie jest to wprost uchwytnie źródłowo) do znacznie bardziej powszechnego sposobu pojmowania trzęsienia ziemi. Było one, podobnie jak inne klęski dotykające ludzi: powódzie, zarazy itd., postrzegane przez pryzmat teologii i traktowano je przede wszystkim jako karę za grzechy i spełnienie zapowiedzi zawartych w Piśmie Św. W ewangeliach synoptycznych i w Apokalipsie trzęsienia ziemi były znakiem końca czasu i Sądu Ostatecznego¹⁴. Ta interpretacja eschatologiczna była dominująca przez cały okres średniowieczna, a odzwierciedlenie tego znaleźć można nie tylko we wczesnośredniowiecznych homiliach, np. Grzegorza Wielkiego, późnośredniowiecznych kazaniach (zwykle na pierwszą niedzielę Adwentu), ale także w tekstach histo-

¹² Zob. *Bibliotheca mundi*, lib. VI, cap. XXVI: *De Terraemotu et eius causis*, kol. 386: „Causam quidem qua terra concutitur, alii in aqua esse, alii in ignibus, alii in spiritu esse putaverunt, alii in omnibus hiis. Illud ante omnia mihi dicendum est, opiniones veteres esse rudes et parum exactas. Circa verum enim adhuc errabatur: quia nova erant omnia primo tentantibus, postea vero eadem ipsa limata sunt. Et si quid ab illis, sit inventum, nihilominus referri debet acceptum. Magni enim animi fuit rerum latebras dimovere. Cum excusatione igitur veteres audiendi sunt. Nulla enim res dum inceptum consummata est, sed in omni negotio semper longe a perfecto fuere principia. Causam quidem terraemotus esse spiritum et ipse consentio, quem non per tenuissima foramina, sed per maiora et potentiora intrare credibile est”.

¹³ Zob. *Bibliotheca mundi*, lib. VI, cap. XXVIII: *De speciebus terraemotus*, kol. 387: „Et est sicut homo non potens retinere ventum agitatum in ventre suo, unde in quibusdam locis accidit terraemotus et non quievit donec scissa est terra. Et exivit ventus audita voce”.

¹⁴ Np. Mt 8,24; Apoc 6,12, 8,5, 11,13; zwłaszcza Mt 24,7, Mc 13,25; Lc 21,26. Warto odnotować, że trzęsienie ziemi łączone jest z zarazą oraz innymi nagłymi zjawiskami przyrodniczymi zob. Mt 24,7: „et erunt pestilentiae et fames et terraemotus per loca”, Apoc 8,5: „et facta sunt tonitrua et voces et fulgura et terraemotus magnus” (także Apoc 11,19, 16,18 za Est 11,5). Analiza przekazów biblijnych (ze Starego i Nowego Testamentu) zob. B. Carrier, *Earthquakes and Eschatology in the Gospel According to Matthew*, Tübingen 2020 (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe, 534); J.S. Murray, *The Urban Earthquake Imagery and Divine Judgement in John's Apocalypse*, „Novum Testamentum” 2005, vol. 47, fasc. 2, s. 142–161.

riograficznych i zbiorach egzemplów z okresu średniowiecza¹⁵. Konsekwencją takiego ujmowania trzęsień ziemi była więc ich interpretacja nie tyle w kategoriach przyrodniczych, ile w kategoriach moralnych – była to kara wymierzona całym wspólnotom, a jednocześnie znak pochodzący od Boga (*prodigium*)¹⁶. W ten sposób ujął problem np. autor powstałej w początkach XVI w. kroniki klasztoru mogińskiego cysters Mikołaj z Krakowa, który w zakończeniu swojego dzieła zamieścił duży fragment na temat niechybnego i nieodległego nadejścia antychrysta. Miały o tym świadczyć katastrofy, które dotknęły ludzi w 1505 r. Były to: zniszczenie klasztorów cysterskich na obszarze Rzeszy w czasie wojny, trzęsienie ziemi w Italii oraz zaraza i głód – „wszystkie one są znakami nadchodzącego Sądu Ostatecznego poprzedzającymi gniew Wszechmogącego Boga” (*omnia sunt signa iudicii extremi venturi antecedencia iram omnipotentis Dei*)¹⁷.

Katastrofy typu trzęsienia ziemi, przekraczające granice ludzkiego rozumu, wywołujące cierpienia i ze względu na swój wyjątkowy charakter nie pozostawiające możliwości adaptacji, wywoływały różne, często skrajne reakcje społeczne. Niektórzy badacze proponują stosowanie, także w odniesieniu do przeszłości, terminu stresu pourazowego (PTSD – Post-traumatic stress disorder) na określenie traumy, reakcji na tragiczne zdarzenie, które ma charakter nagły i nieunikniony, i wywołuje poczucie całkowitej bezradności¹⁸. Wspólnoty dotknięte klęską próbowały radzić sobie przede wszystkim poprzez praktyki rytualne¹⁹. W przypadku katastrofy naturalnej, jak trzęsienie ziemi, powódź, ale też głodu i zarazy – traktowanych w średniowieczu jako przejaw gniewu Boga, jedyną metodą na przebłaganie Stwórcy było dokonywanie różnego rodzaju aktów ekspiacji i gestów przebłagalnych, np. odbycie nie jednej, lecz wielu procesji, często z relikwiami świętych (*in causa necessitatis*). Nie było to jednak, jak przekonuje Jussi Hanska, wystarczające rozwiązanie; towarzyszyć mu musiały dodatkowe praktyki o charakterze pokutnym: wyznanie grzechów, zadośćuczynienie, post, jałmużna i modlitwy. Widocznym przejawem pokory i pokuty były bose stopy uczestników, stosowanie narzędzi umartwiania ciała itp.²⁰

¹⁵ Zob. np. T. Wozniak, *Naturereignisse im frühen Mittelalter. Das Zeugnis der Geschichtsschreibung vom 6. bis 11. Jahrhundert*, Berlin–Boston 2020, s. 273–294; K. Schellbach, *Erdbeben in der Geschichtsschreibung des Früh- und Hochmittelalters. Ursprung, Verständnis und Anwendung einer spezifisch mittelalterlichen Traditionsbildung*, Berlin–Boston 2021.

¹⁶ Zob. J. Berlioz, *Catastrophes naturelles et calamités*, s. 33–55.

¹⁷ Zob. *Chronicon monasterii Claratumbensis Ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 480.

¹⁸ Zob. B.G. McCaughey, K.J. Hoffman, C.H. Llewellyn, *The Human Experience of Earthquakes*, [w:] *Individual and Community Responses to Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos*, ed. R.J. Ursano, B.G. McCaughey, C.S. Fullerton, Cambridge 1994 (repr. 2001), s. 136–153.

¹⁹ Zob. R.E. Bjork, *Introduction*, [w:] *Catastrophes and the Apocalyptic in the Middle Ages and the Renaissance*, ed. R.E. Bjork, Turnhout 2019 (Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance, 43), s. 1–12; J. Berlioz, *Catastrophes naturelles et calamités*, s. 20–26.

²⁰ J. Hanska, *Strategies of Sanity and Survival. Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages*, Helsinki 2002 (Studia Fennica Historica, 2), s. 54.

Jak wynika z powyższych uwag, średniowieczne relacje o trzęsieniach ziemi powinny być traktowane przede wszystkim jako historie relacji Boga z ludźmi. Informacje o skutkach trzęsień były opisem kary Boskiej, a reakcje ludzi na te wydarzenia stanowiły dla słuchaczy i/lub czytelników telacji przykład postępowania w takich nagłych i niepojętych, a tragicznych przypadkach.

W tym kontekście nie dziwi fakt, że informacje o trzęsieniu ziemi w odległej Katalonii wzbudziły zainteresowanie w Gdańsku, gdzie stanowiły opowieść tyleż przerażającą, co egzotyczną i obcą miejscowemu doświadczeniu. Jakim celem i komu one jednak konkretnie służyły? Żeby odpowiedzieć na to zasadnicze pytanie, należy powrócić do analizy przekazu zawartego na wyklejce rękopisu gdańskiego.

Tekst z rękopisu gdańskiego znany jest od czasów opublikowanego przez Otona Günthera w 1921 r. katalogu rękopisów biblioteki Kościoła Mariackiego w Gdańsku²¹. Autor wydał źródło niekompletne, pomijając duży passus o ocaleniu ludności zniszczonego w trakcie trzęsienia miasta, który określił jako cud („ein Wunder”). Obok edycji zasługą Günthera jest także identyfikacja opisywanego wydarzenia i powiązanie go z datą 1427 r.²²

Ponad pięćdziesiąt lat później, w 1979 r., hiszpański historyk i archeolog Manuel Riu opublikował krótki artykuł na temat przekazu gdańskiego – określonego w jego pracy jako „źródło polskie”, zamieszczając edycję tekstu wraz z tłumaczeniem na język kataloński²³. W krótkim komentarzu podkreślił ogólnikowy charakter relacji i brak szczegółów znanych z innych źródeł (np. zburzenie wieży kościoła Santa Maria del Mar w Barcelonie), jak też pewien dramatyzm narracji. Ta ostatnia cecha mogła, jego zdaniem, sugerować pierwotną oralną formę przekazu – miały to być, według Riu, opowieści przekazywane przez podróżników i pielgrzymów. Jednocześnie jednak zwrócił on uwagę, że wymieniona w źródle gdańskim kartuzja Vall de Crist znajdowała się w królestwie Walencji, nie zaś we właściwej Katalonii, co również mogło mieć wpływ na charakter informacji; być może – nawet jeżeli założyć, że przeor kartuzji mógł znać szczegóły wydarzeń – kopista niekoniecznie musiał je zapisać²⁴. Sama edycja tekstu łacińskiego zawiera wiele błędów, wynikających najprawdopodobniej ze złej jakości przesłanego mikrofilmu.

Kolejne wydanie przygotował hebraista Carlos del Valle Rodríguez. W 1996 r. ukazała się jego praca na temat trzęsienia ziemi w Gironie w świetle relacji hebrajskiej (*Los terremotos de Girona de 1427 en la fuente hebrea [Re'ashim bi*

²¹ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek, Bd. 5), s. 309–314.

²² Ibidem, s. 314: „vielleicht das des Jahres 1427?”.

²³ M. Riu, *Una font polonesa per a l'estudi del terratrèmol de 1427*, „Annals de l'Institut d'Estudis Gironins” 1979, t. 25, nr 1, s. 357–362, <https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53903> [dostęp 26.07.2023].

²⁴ Ibidem, s. 361.

-*gelilot Girona bi-shenat 1427*)). Wbrew tytułowi, oprócz odnalezionej przez autora relacji w hebrajskiej kronice Girony (s. 37–77), opublikował on również dwa średniowieczne przekazy łacińskie – pierwszy z rękopisu wiedeńskiego (s. 79–89) oraz drugi z kodeksu gdańskiego, zatytułowany: *Relacja kartuska z Polski (Relacion cartujana de Polonia, s. 91–97)*; obok edycji tekstów z tłumaczeniem na język kataloński znalazły się również podobizny fragmentów tych rękopisów²⁵. Jest to więc w istocie edycja korpusu tekstów narracyjnych na temat trzęsienia ziemi w Katalonii w 1427 r. Była ona wykorzystywana we wszystkich późniejszych opracowaniach naukowych²⁶. Pod względem językowym jest to bardzo dobre wydanie, jakkolwiek możliwe są inne lekcje niektórych wyrazów (np. zmiana czasu z zastosowanego w edycji *praesens* na *perfectum* – np. zamiast *narrat* – *narravit*).

Z tego też względu, jak też z racji trudności w dotarciu do edycji Del Valle, warto w tym miejscu podać tekst gdański, odnotowując własne propozycje odczytu. W poniższym wydaniu zastosowano się do zasad instrukcji wydawniczej Adama Wolffa, w przypisach tekstowych podając różnice z edycją z 1996 r. W edycji Del Valle wprowadzono numerację poszczególnych części fragmentu tekstu poświęconego trzęsieniu ziemi w Katalonii, poniżej dodano osobną numerację, oddającą wewnętrzną strukturę tekstu.

Kum Werkmeyster du heyliger Geyst.

- [I.] Nota quidam prior monasterii Vallis Ihesu Christi in Kathalonie regno, ordinis Carthusiensis, pro certo narravit^a in capitulo dicti ordinis:
- [I. 1] primo, quod in dicto regno terre motus incepit sexta feria ante dominicam Esto mihi vel parum ante et duravit^b usque ad exitum dicti prioris de eodem regno, qui fuit, ut estimo, post^c festum Pasche. Et fuit dubius dictus prior dominica quarta post^d dictum festum, an cessaverit tunc terre motus vel non, et dixit huiusmodi terre motum iam venisse ad ^eMontem Pessolanum^e, una^f dumtaxat dieta^g excepta.
- [I. 2] Secundo narravit^h, quod ⁱper huiusmodiⁱ terre motumⁱ ceciderunt et ruerunt XVIII vel XX civitates, id est oppida murata, preter castra et villas, quarum

²⁵ C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427 en la fuente hebrea (Re'ashim bi-gelilot Girona bi-shenat 1427)*, edicion principe con un epilogo del Dr. Antoni Roca, Madrid–Girona 1996 – za pomoc w pozyskaniu tej pozycji dziękuję dr Josefinie Rodríguez–Arribas i Janowi Kozakowskiemu z IHN PAN.

²⁶ Obie relacje, wiedeńska i gdańska, zostały wydane (na podstawie edycji Del Valle, z opuskułkami) w: E. Guidoboni, A. Comastri, *Catalogue od Earthquakes and Tsunamis in the Mediterranean Area from the 11th to the 15th Century*, Rome–Bologna 2005, s. 586–589. Korpus tekstów został wzbogacony o relację Bernarda de Ionquerio na temat zniszczeń w zamku Castellví de Rosanes w latach 1427–1428 – zob. R. Salicrú i Lluç, *Propter vetustatem et terremotum. Els terratrèmols de 1427–1428 i el castell de Castellví de Rosanes*, „Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia” 2001, nr 22, s. 565–600.

- numerum ignoravit. Et aliqui dicunt Parsinonam, que est una de maioribus civitatibus in Kathalonia, eciam funditus esse destructam. Alii dicunt, quod multa edeficia magna in ipsa ruerunt et ^k-non totaliter conquassata^k.
- [I. 3] Tercio narravit^l, quod unum oppidum ex toto a terra fuit absorptum et postea in loco oppidi apparuit aqua profundissima, cuius fundum piscatores cum suo plumbo non potuerunt tangere.
- [I. 4] Quarto narravit, quod in dicto regno in multis locis apparent magne scissure, exeunt flamme ignee et odor sulfureus.
- [I. 5] Quinto narravit^m, quod quidam abbas habuit circa monasterium suum unum satis notabile oppidum, qui volens placare Deum, ne veniret terre motus ad locum suum, iniunxit populo suoⁿ ieiunia, oraciones et processiones cum reliquiis facere. Et in eodem oppido fuit quidam obsessus, qui ^o-ad quandam interrogacionem^o dixit: ieiunia et oraciones vestre^p multum impediunt nos. Quod^q cum esset narratum dicto abbati, viro multum literato et probo, iussit multiplicari^r predicta pia opera, scilicet^s oraciones et ieiunia etc. Et postea accidit, quod quidam forte sub forma rustici, veniens de campis, rogavit rectorem ecclesie dicti oppidi quantocius dignaretur exire civitatem predictam et expedire^t in confessione socium suum graviter infirmantem in silva ante portas oppidi. Qui misericordia motus transivit^u secum. Et cum appropinquasset silve, vidit secundum apparenciam suam quasi totam silvam plenam nigris monachis. Qui ex huiusmodi visione perterritus et ad civitatem reversus, narravit omnia predicto abbati. Qui abbas diligencius considerans huiusmodi rem^v ad placandum Deum personaliter exivit cum fratribus suis et toto populo, mulieribus et parvulis, nullo penitus relicto in oppido preter unum pistorem^w actu pastam in fornace habentem^x. Qui cum essent reversi cum processione sua, ita invenerunt prefatum oppidum ex toto corruisse, monasterium scilicet, ecclesiam^y, valvas et omnia edeficia, que vix aliquis potuit scire locum habitacionis sue.
- [I. 6] Item multa alia terribilia narravit^z propter que ibidem ^{aa}-populus christianus constitutus est^{aa} in magnis angustiis et tribulacionibus et timoribus. Et fugiunt cum parvulis suis aliquando eciam nudi homines et mulieres de habitacionibus suis, terre motus timore perculsi vel perterriti. Quare merito predictis tribulatis in caritate Christi compaciendo debemus orare.
- [II.] Item prior Avi<ni>onis dixit tanta esset caristia ibidem, quod quattuor sacci frumentorum, quorum quilibet posset portari per asinum, solverent vel valerent libenter XX ducatos, ^{bb}-id est^{bb} XXV florenos Rinenses. Et illos quattuor saccos reputo non multum plus continere quam unum moldrum Erfordensem.
- [III.] Item quidam notabilis et honestus civis de Oven in Vngaria noviter veniens de peregrinacione narravit^{cc}, quod in Marsilia et in locis vicinis non fuit pluvia infra quattuor vel quinque menses, unde clerici et layci, mulieres et virgines omnes indute vestibus lineis et albis habuerunt tam ^d-devotam processionem^d,

lacrimis, gemitibus^{ce}, ululacionibus plenam^{ff}, quod vix potest dici et hoc^{eg} ad placandum Deum.

[IV.] Nota circa Marsiliam iacet sancta Maria Magdalena.

^a E. narrat. ^b E. durat. ^c E. prius. ^d E. postque. ^{e-c} E. Montepesolanum. ^f E. uti. ^g E. dicta. ^h E. narrat. ⁱ E. quibusmodi. ^j E. terremotu. ^{k-k} E. quando terre trucissata. ^l E. narrat. ^m E. narrat. ⁿ w rękopisie skreślony błędny wyraz ienia. ^{o-o} E. ad quemdam interrogatorem. ^p E. viri. ^q E. Et. ^r E. multiplicare. ^s E. seu. ^t E. expediens. ^u E. cumsivit. ^v E. ita. ^w E. quiscocum. ^x E. quatenus. ^y E. cunctum. ^z E. narrat. ^{aa-aa} E. quamplures christianos constitutos esse. ^{bb-bb} E. vel. ^{cc} E. narrat. ^{d-d} E. devotas processiones. ^{ce} w rękopisie skreślony błędny wyraz vla. ^{ff} E. publicas. ^{eg} E. licet.

W tłumaczeniu na język polski tekst ten brzmi następująco:

O Stworzycielu Duchu przyjdź!²⁷

- [I.] Zważ, co pewien przeor klasztoru Vallis Ihesu Christi w królestwie Katalonii, zakonu kartuskiego, jako rzecz pewną opowiedział na kapitule tegoż zakonu:
- [I.1] Po pierwsze, że we wspomnianym królestwie trzęsienie ziemi rozpoczęło się w piątek przed niedzielą Przedpostną (Siedemdziesiątnicą – 28 lutego 1427 r.) lub krótko przedtem i trwało aż do wyjazdu wspomnianego przeora, co nastąpiło, jak sądzę, po święcie Wielkanocy. I ów przeor miał wątpliwości, czy w czwartą niedzielę po wspomnianym święcie trzęsienie ustało już czy nie, i powiedział, że tego rodzaju trzęsienie ziemi dochodziło już do Montpellier, na odległość jedynie jednego dnia drogi.
- [I.2] Po wtóre opowiedział, że wskutek tegoż trzęsienia ziemi zostało zniszczonych i zburzonych 18 lub 20 miast, to jest otoczonych murami, oprócz zamków i wsi, których liczby nie znał. A niektórzy mówią, że Barcelona, która jest jednym z największych miast w Katalonii, również została doszczętnie zniszczona. Inni mówią, że wiele dużych budynków w niej runęło i nie całkowicie została zburzona.
- [I.3] Po trzecie opowiedział, że jedno miasto zostało całkowicie pochłonięte przez ziemię, a następnie w jego miejscu pojawiła się głęboka woda, której dna rybacy nie mogli dotknąć swoim ołowianym ciężarkiem.

²⁷ Zdecydowałem się na takie tłumaczenie na język polski, chociaż tytuł łacińskiej pieśni *Veni Creator Spiritus*, w języku niemieckim brzmi: *Komm, Schöpfer Geist*. Termin „Werkmeister” pojawia się w późnośredniowiecznej mistyce niemieckiej, odnosząc się do Ducha Św. – zob. J. Hamburger, *Johann Tauler's Predigten*, 2. Aufl., cz. 2: *Vom Himmelfahrtstage bis zum Advent*, Frankfurt a. Main 1864, s. 60, gdzie w tekście kazania Jana Taulera przywołano autorytet św. Grzegorza Wielkiego („Sankt Gregorius spricht: Der heilige Geist ist ein wunderbarer Werkmeister”). Duch Św. jako dobry „Werkmeister” (łac. *Opifex*) pojawia się w opozycji do złego stwórcy, czyli szatana w dziełach przypisywanych Hugonowi ze Św. Wiktora (zm. 1141) – zob. Hugonis de S. Victore, *Miscellanea. Liber primus: Elucidationes variae in Scripturam moraliter*, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series latina*, wyd. J.-P. Migne, t. 177, Parisii 1854, kol. 571 (tit. CLXXIII); F. Ohly, *Metaphern für die Sündenstufen und die Gegenwirkungen der Gnade*, Opladen 1990 (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften: Geisteswissenschaften, Vorträge G. 302), s. 36.

- [I.4] Po czwarte oznajmił, że w owym królestwie w wielu miejscach pojawiły się wielkie szczeliny, wydobywały się ogniste płomienie i wydzielał siarkowy odór.
- [I.5] Po piąte powiedział, że pewien opat miał nieopodal swojego klasztoru spore miasto; chcąc przebłagać Boga, aby nie dotarło do jego miejsca trzęsienie ziemi, nakazał swojemu ludowi pościć, modlić się i odprawiać procesje z relikwiami. A był w tym mieście człowiek opętany, który na pewne zapytanie powiedział: wasze posty i modlitwy bardzo nam przeszkadzają. Kiedy opowiedziano to wspomnianemu opatowi, człowiekowi wielkiej wiedzy i uczciwości, rozkazał on, żeby zwiększyć wspomniane dzieła pobożne, mianowicie modlitwy, posty itp. I zdarzyło się potem, że pewien człowiek, niby pod postacią chłopa, przyszedł z pola i poprosił plebana kościoła tego miasta, aby natychmiast raczył opuścić owo miasto i udał się do lasu przed bramami miejskimi, żeby wyspowiadał jego ciężko chorego towarzysza. Który to [pleban] poruszony miłosierdziem wyruszył z nim, a kiedy zbliżył się do lasu ujrzał, jak mu się wydawało, jakby cały las był pełen czarnych mnichów. Ten, przestraszony tą wizją, po powrocie do miasta opowiedział wszystko wspomnianemu opatowi. Opat, dokładnie rozważywszy tę sprawę, aby przebłagać Boga, osobiście wyszedł ze swoimi braćmi i całym ludem, kobietami i dziećmi [z miasta], nie pozostawiając nikogo w mieście, oprócz jednego piekarza, który miał ciasto w piecu. Kiedy powrócili ze swoją procesją, zastali wspomniane miasto całkowicie zburzone, mianowicie klasztor, kościół, bramy i wszystkie budynki, tak że mało kto mógł poznać miejsce swojego zamieszkania.
- [I.6] Również wiele innych strasznych historii opowiedział, z powodu których lud chrześcijański znajdował się tam w wielkiej niedoli, ucisku i strachu. I czasami uciekali ze swoich domostw nadzy mężowie i niewiasty ze swymi dziećmi wstrząśnięci i przerażeni z powodu trzęsienia ziemi. Przeto powinniśmy się modlić w duchu miłości Chrystusowej za tych, którzy zostali dotknięci wymienionymi cierpieniami.
- [II.] Jak również przeor klasztoru w Awinionie powiedział, że tak wielka jest tam drożyzna, że cztery worki zboża, z których każdy mógłby unieść osioł, sprzedają i wyceniają chętnie na 20 dukatów, czyli 25 florenów reńskich. I uważam, że te cztery worki nie zawierają w sobie wiele więcej niż jeden małdrat erfurcki.
- [III.] Również pewien znany i szanowany obywatel z Oven (Budy) na Węgrzech, który niedawno powrócił z pielgrzymki, opowiedział, że w Marsylii i okolicach nie padał deszcz przez cztery lub pięć miesięcy, z tego względu duchowni i świeccy, kobiety i dziewice, wszystkie odziane w szaty lniane i białe, odbyli tak pobożną procesję, pełną łez, jęków i zawodzeń, aż trudno powiedzieć, a to dla przebłagania Boga.
- [IV.] Zważ, że koło Marsylii spoczywa święta Maria Magdalena.

Tekst można podzielić na dwie nierówne części: pierwszą o trzęsieniu ziemi w Katalonii [I.] oraz drugą zawierającą dwie krótkie informacje o niedoli chrześcijan na południu Europy będącej skutkiem klęsk naturalnych [II.–III.] oraz jedną o charakterze geograficzno-hagiograficznym [IV.].

Wszystkie informacje zostały podane w określonej postaci, najpierw źródło informacji: w dwóch przypadkach są to duchowni – przełożeni kartuzji, a w trzecim szanowany kupiec z Budy na Węgrzech. Podkreślono więc aspekt wiarygodności przekazu, popartego pozycją, autorytetem i znaczeniem osób. Co więcej, opisane zostały również okoliczności – były to relacje naocznych świadków: mieszkańców (kartuzi) lub pielgrzymów. Pierwszy z narratorów – kartuz z kartuzji Vallis Christi (Cartuja de Cartoixa de Valdecristo), położonej około 50 km na północny zachód od Walencji, który wyruszył na posiedzenie kapituły generalnej do Grande Chartreuse (trasa liczyła blisko 1000 km), musiał podróżować szlakiem wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego, a więc przemierzał obszary dotknięte trzęsieniem ziemi (Barcelona, Girona). Dalej jego trasa wiodła przez Montpellier i prawdopodobnie przez Villeneuve-lès-Avignon, gdzie znajdowała się kartuzja du Val de Bénédiction, miejsce przebywania autora drugiej opowieści – przeora tej kartuzji.

Opisane wydarzenia miały miejsce w 1427 r., a więc nie jest to relacja z najsilniejszego trzęsienia ziemi w Katalonii, które nastąpiło w lutym kolejnego roku. W opowieści podano czas trwania trzęsienia (trzęsień) ziemi oraz będące ich skutkiem zniszczenia. Co interesujące, wypowiedź przeora skonfrontowano z innymi relacjami (*aliqui dicunt*), podając w wątpliwość skalę zniszczeń w samej Barcelonie. Kolejne wydarzenia związane z trzęsieniem usystematyzowano, nadając im kolejny numer (*primo, secundo, tercio ... narravit*), brak jednak konkretnych odniesień geograficznych. Nawet w rozbudowanej opowieści o dziwnych, nadzwyczajnych zdarzeniach (I. 5), jak wizja kapłana i skarga demona na posty i procesje wygłoszona ustami opętanego, co zadziwiająco zabrakło lokalizacji. Na podkreślenie zasługuje fakt, że właśnie ta część stanowi niemal połowę tekstu. Co więcej, znalazły się tam inne barwne szczegóły „koloryzujące” tok narracji, ale z punktu widzenia jej spójności niepotrzebne, jak np. informacja o piekarzu, który zdecydował się nie opuścić miasta wraz z procesją, ponieważ „miał ciasto w piecu” (w. 32).

Kolejne dwie opowieści (II, III) również dotyczą nieszczęść, które dotknęły ludność – były to głód w okolicach Awinionu oraz susza w okolicach Marsylii. Cechą charakterystyczną drugiej relacji jest zwrócenie uwagi na aspekty „handlowe”, jak np. przeliczenie wartości dukatów na floreny (złote) reńskie czy określenie objętości worków zboża według miary niemieckiej (małdrat erfurcki miał objętość 715,36 litrów). Miary te były charakterystyczne nie tylko dla obszarów Niemiec, ale także obowiązywały w państwie zakonnym²⁸. W trzeciej relacji, po-

²⁸ Zob. M. Gumowski, *Moneta złota w Polsce średniowiecznej*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1912, t. 4, nr 3, s. 33–37 (o złotych reńskich), nr 4, s. 51–55; małdrat erfurcki

dobnie jak w pierwszej, skoncentrowano się na reakcjach ludności na klęskę suszy, podkreślając radykalną pobożność uczestników procesji. Wreszcie ostatnia nota stanowi jedno zdanie o miejscu spoczynku św. Marii Magdaleny nieopodal Marsylii. Jest to świadectwo (może również wspomnianego kupca węgierskiego) odnoszące się do kultu relikwii św. Marii Magdaleny związanego ze średnio-wiecznymi legendami prowansalskimi, według których Maria Magdalena, wraz z Łazarzem, miała przybyć na Lazurowe Wybrzeże i tam nawracać okoliczną ludność i prowadzić życie eremickie: albo w Aix-en-Provence (odległym o 30 km na północ od Marsylii, gdzie znajduje się poddominikański kościół p.w. św. Marii Magdaleny), albo w Sainte-Baume (odległym o 37 km na wschód od Marsylii)²⁹. Niewątpliwie uznano za celowe wpisanie tej informacji. Stała ona w sprzeczności z tekstami hagiograficznymi dotyczącymi szczątków tej świętej w położonym znacznie bardziej na północ Vézelay, których kult był propagowany przez dwór królewski i duchownych francuskich³⁰.

Inna obserwacja dotyczy charakteru tych zapisków. Wszystkie części tekstu to pisemna forma relacji ustnych – przy określeniu autora informacji konsekwentnie używano czasownika *narravit*, a wyjątkowo *dixit*. Co więcej, w odniesieniu do całej opowieści dwukrotnie użyto czasownika w pierwszej osobie liczby pojedynczej (*ut estimo* – I.1, *reputo* – II.), co wskazywałoby, że stanowi ona spójną narrację jednego autora. Do kwestii tej powrócę w dalszej części artykułu.

Powstaje jeszcze oczywiste pytanie, dlaczego te właśnie wydarzenia zostały uznane za godne uwagi i odnotowane. W późnośredniowiecznych kronikach zawartych zostało wiele informacji o klęskach dotyczących całych miast i regionów. Na przykład w tymże w czerwcu 1427 r. powódź i chłód (przymrozki) nawiedziły Paryż i jego okolice, niszcząc uprawy winorośli (*faisoit tres grant froit comme à l'entrée de mars*). Próbowano temu przeciwdziałać procesjami³¹.

zob. – P. Langhof, J. Berger, B. Lippert, *Münzen, Maße und Gewichte in Thüringen. Hilfsmittel zu den Beständen des Thüringischen Staatsarchivs Rudolstadt*, wyd. 3, 2006 (Online-Version), s. 13, (Thüringisches Staatsarchiv Rudolstadt. Informationsheft Nr. 7), s. 13, online: https://landesarchiv.thueringen.de/media/landesarchiv/5Standorte/Rudolstadt/Veroeffentlichungen/Muenzen__Masse_und_Gewichte_in_Thueringen.pdf [dostęp 1.09.2023].

²⁹ Zob. H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 4: *M–P*, Kraków 2000, s. 154–155; Informacja o śmierci (*dies natalis*) św. Marii Magdaleny w okolicach Marsylii została zawarta w *Martyrologium Romanum* pod datą 22 lipca – zob. *Acta sanctorum ... editio novissima*, t. 32: *Iulii 5*, cur. J. Carnandet, Parisiis et Romae 1868, s. 215–218 (o kulcie w Prowansji). Jeszcze inne miejsce śmierci Marii Magdaleny podał Jakub de Voragine w *Złotej legendzie* – *Saintes-Maries-de-la-Mer* (odległe o blisko 100 km na zachód od Marsylii, a więc trudno uznać to za okolice miasta).

³⁰ Relikwie św. Marii Magdaleny odnaleziono w Vézelay, w 1265 r. – zob. *Acta sanctorum ... editio novissima*, t. 32: *Iulii 5*, s. 209–213.

³¹ Zob. *Journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*, publié d'après les manuscrits de Rome et de Paris par A. Tuetey, Paris 1881, s. 215–216; J. Hanska, *Strategies of Sanity*, s. 63. O innym wydarzeniu z tego dziennika – wilkach w Paryżu w 1438 r., jako o karze Boskiej, pisał J. Berlioz – zob. J. Berlioz, *Catastrophes naturelles et calamités*, s. 27–31.

Powodzie, surowe zimy i susze zdarzały się również w tym okresie regularnie na Pomorzu Gdańskim. Ich skutkiem był m.in. wzrost cen żywności oraz epidemie chorób wśród zwierząt (owiec)³². Choć nieznana jest dokładna data powstania tekstu na wyklejce kodeksu gdańskiego, można dodać jeszcze jedno wydarzenie, które odnotowano w wielu źródłach polskich – trzęsienie ziemi w 1443 r. w Krakowie (gdzie zawałił się dach kościoła św. Katarzyny) i we Wrocławiu³³; w dziele Filipa Kallimacha wydarzenie to potraktowano jako zapowiedź klęski króla Władysława pod Warną³⁴. Wybór tematyki w rękopisie gdańskim był więc – jak się wydaje – podyktowany innymi względami niż chęć zapisania ważnego dla regionu wydarzenia. Nie był to przykład historiografii, co potwierdza fakt, że nie zamieszczono tam żadnej daty³⁵.

Na podstawie analizy tekstu z rękopisu gdańskiego nie można ustalić czasu powstania zapisków (*terminus post quem* to 1427 r.). Niemożliwe jest również określenie miejsca; natomiast można pokusić się o doprecyzowanie czasu i miejsca przepisania tekstu, na co pozwolić może tylko analiza kontekstu kodykologicznego źródła.

Kodeks Mar.F.256, liczący 192 k., jest rękopisem złożonym („klockiem”) z czterech, pierwotnie odrębnych części³⁶. Części te wyodrębnić można na podstawie składek występujących wewnątrz trzech systemów kustoszy oraz średnio-

³² Zob. P. Oliński, *Pogoda i klimat regionów południowobałtyckich od końca XIV do początków XVI w. w źródłach narracyjnych*, Toruń 2022, s. 114–132.

³³ Zob. M.H. Malewicz, *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 123), s. 94; M. Derwich, *O zjawiskach przyrodniczych i ich recepcji w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, r. 91, nr 4, s. 975–986; M. Wójcik, *Chwile strachu i trwogi. Klęski żywiołowe, konflikty zbrojne i tumulty w średniowiecznym Wrocławiu*, Racibórz 2008, s. 74–78; zob. także ostatnie ustalenia nt. trzęsień ziemi w Krakowie i kościoła św. Katarzyny – B. Guterch, H. Lewandowska-Marciniak, M. Mazur, *The Earthquake in the Outer Western Carpathians, Poland, on December 3, 1786*, [w:] *Studies of Historical Earthquakes in Southern Poland. Outer Western Carpathian Earthquake of December 3, 1786, and First Macroseismic Maps in 1858–1901*, ed. B. Guterch, J. Kozák, Cham 2015 (GeoPlanet: Earth and Planetary Sciences Book Series), s. 12–16.

³⁴ Zob. Philippi Callimachi *Experientis Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 160.

³⁵ W przeciwieństwie do rocznika Zygmunta Rosicza (*Gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi*), w którym trzęsienie ziemi w Katalonii zostało lakonicznie odnotowane pod rokiem 1426: „Eodem anno fuit terre motus in Cathelonia” – zob. *Sigismundi Rosiczii chronica et numerus episcoporum Wratislaviensium itemque gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi. Ab anno C. 1051 usque 1470*, [w:] *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. 12: *Geschichtschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts*, hrsg. F. Wachter, Breslau 1883, s. 47. Dziękuję bardzo za zwrócenie uwagi na tę informację prof. Wojciechowi Mrozowiczowi.

³⁶ Części te wyodrębnił i opisał O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien*, s. 309–314.

wiecznej foliacji w części kodeksu. W kodeksie pozostały karty niezapisane na końcach poszczególnych części. Z wyjątkiem jednej części (trzeciej) – datowanej na ostatnie trzydziestolecie XIV w., pozostałe mogą być datowane na podstawie znaków wodnych i pisma na pierwszą połowę XV w.

Część pierwsza (k. 1–24) zawiera bardzo popularne w średniowieczu dzieło Ps.-Arystotelesa *Secretum secretorum* w tłumaczeniu Filipa z Trypolisu (Philippus Tripolitanus), zaopatrzone dedykacją tłumacza oraz dwoma prologami³⁷. Druga część (k. 25–134) obejmuje kilka tekstów: *Cato interpolatus* – przeróbkę *Disticha Catonis* w formie zaleceń ojcowskich, dokonaną przez Ruperta de Ragio (Rogeo, k. 25r–34v)³⁸; *De vita et moribus philosophorum* Ps.-Waltera Burley’a (k. 37r–85v, z osobną foliacją)³⁹ i pięć ksiąg *Mineralium* Alberta Wielkiego (k. 93r–133r)⁴⁰. Część trzecia, najstarsza (k. 135–169), zawiera kolekcję listów łacińskich z kręgu kancelarii czeskiej z około połowy XIV w. oraz drobniejsze teksty – wypisy ze *Stimulus amoris* Ps.-Bonawentury⁴¹. W zbiorze listów – co warto odnotować – znalazł się również jedyny znany przekaz jednego z listów

³⁷ Zob. C.H. Lohr, *Medieval Latin Aristotle Commentaries. Authors Narcissus–Richardus*, „Traditio” 1972, t. 28, s. 380; M. Grignaschi, *L’Origine et les métamorphoses du «Sirr-al-asrâr» (Secretum secretorum)*, „Archives d’Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age” 1976, t. 43, s. 7–112; idem, *La diffusion du «Secretum secretorum» (Sirr-al-‘asrar) dans l’Europe occidentale*, „Archives d’Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age” 1980, t. 47, s. 7–70; S.J. Williams, *The «Secret of Secrets». The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages*, Ann Arbor 2003; *Trajectoires européennes du «Secretum secretorum» du Pseudo-Aristotele (XIIIe–XVIe siècle)*, wyd. C. Gaullier–Bougassas, M. Bridges, J.-Y. Tilliette, Turnhout 2015; P. Cermanová, *The Circulation of the Pseudo-Aristotelian «Secretum secretorum» in the scholarly Centers of the Medieval Czech Lands*, [w:] *Studying the Arts in Late Medieval Bohemia: Production, Reception and Transmission of Knowledge*, Turnhout 2021 (Studia Artistarum, 48), s. 135–153.

³⁸ Wyd. F. Zarncke, *Weitere Beiträge zur mittellateinischen Spruchpoesie. I. Eine dritte gereimte Bearbeitung der sogenannten Disticha Catonis. 3. Cato Interpolatus*, „Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philosophisch-Historische Classe” 1865, t. 17, s. 54–103 (edycja na s. 58–102); zob. N. Henkel, *Disticha Catonis. Gattungsfelder und Erscheinungsformen des gnomischen Diskurses zwischen Latein und Volkssprache*, [w:] *Gattungen mittelalterlicher Schriftlichkeit*, wyd. B. Frank, T. Haye, D. Tophinke, Tübingen 1998 (ScriptOralia, 99), s. 268 (rękopis wymieniony); M. Baldzuhn, *Schulbücher im Trivium des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Die Verschriftlichung von Unterricht in der Text- und Überlieferungsgeschichte der «Fabulae» Avians und der deutschen «Disticha Catonis»*, t. 1, Berlin–New York 2009, s. 279–280.

³⁹ Zob. M. Vittorini, *Life and Works*, [w:] *A Companion to Walter Burley: Late Medieval Logician and Metaphysician*, ed. A.D. Conti, Leiden–Boston 2013 (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 41), s. 41–42 (ibidem literatura); wyd. *Gualteri Burlaei liber de vita et moribus philosophorum*, wyd. H. Knüst, Tübingen 1886 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 177).

⁴⁰ Wyd. w: B. Alberti Magni, *Opera omnia*, ed. A. Borgnet, t. 5, Paris 1890, s. 1–116.

⁴¹ Szczegółowy wykaz listów oraz edycja wybranych listów: P. Piur, *Ein unbekannter Brief Petrarca an Johann von Neumarkt*, „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse” 1931, t. 19, s. 43–45, 49–52 (list Petrarki do Jana ze Środy), s. 62–65 (listy Karola IV Luksemburskiego z 1355 r.).

Francesco Petrarki do kanclerza cesarza Karola IV i w tym czasie biskupa Lito-myśla – Jana ze Środy (Johannes de Novoforo, Johann von Neumarkt, ok. 1310–1380)⁴². Wreszcie ostatnia część kodeksu (k. 170–192) to bodaj jedyny przekaz tekstu teologicznego określonego w kolofonie na k. 187r jako *Introductorium theologie* autorstwa niezidentyfikowanego profesora teologii Piotra Speton (Petri Speton). Dzieło to, podzielone na dwa traktaty, znajduje się na k. 170r–187r⁴³. Pochodzenie poszczególnych części rękopisu jest trudne do ustalenia – jedyną wskazówką jest wpisany ręką XV-wieczną na k. 192v (a więc na końcu części czwartej) list Jakuba, plebana kościoła we wsi Kiezmark (Käsemark) położonej na Żuławach Gdańskich, odległej o 26 km na wschód od Gdańska⁴⁴.

Wobec faktu, że rękopis stanowi kolekcję tekstów, rozważania na temat roli poszczególnych części nie mają sensu. O wiele większe znaczenie ma próba ustalenia czasu i funkcji, jakie pełnił ten rękopis już jako całość. Momentem „granicznym” jest więc współoprawienie tekstów. Rękopis ma oprawę średnio-wieczną: są to deski obciążnięte jasną skórą, tłoczona na ślepo we wzory linearne i roślinne (drobne punce z odwzorowaniem kwiatów oraz na środku przedstawienie smoka); zachowały się zapięcia z mocowaniem na krawędzi przedniej okładki. Kodeks został zszyty czterema podwójnymi związami. Na przedniej okładce znajduje się „szyldzik”, pierwotnie w metalowej ramce (zachowanej częściowo), w którym zawarto tytuł (ręką Heinricha Calowa): *Secreta secretorum Aristotelis et alia plura verte et invenies*. Pod nim wpisano atramentem sygnaturę z katalogu biblioteki Mariackiej: G 5. Na okładce tylnej znajduje się metalowy guz (u góry) oraz metalowa „stopka” z otworem na łańcuch – elementy charakterystyczne dla księgozbioru kościoła NMP. Elementami oprawy są oczywiście także wyklejki oraz karty ochronne. Wyklejka przedniej okładki – obecnie zaklejona kartą z katalogu Günthera – zawiera fragment tekstu astronomicznego (astrologicznego?) na temat znaków zodiaku, wpisanego ręką XV-wieczną. Inną ręką, również z XV w., wpisano analizowany tekst na wyklejce okładki tylnej. Dodatkowo rękopis został zaopatrzony w pergaminową kartę ochronną, która pierwotnie stanowiła bifolium z pergaminowego lekcjonarza z XIV lub początku XV w.

Jak wskazał Otto Günther, oprawa była dziełem introligatora określanego jako „Introligator Smoków Starszy” (Älterer Drachenbuchbinder), który zresztą był twórcą opraw znacznej części rękopisów mariackich. Według tego badacza,

⁴² Zob. P. Piur, *Ein unbekannter Brief Petrarca's*, s. 49–52, przedruk w: *Petrarca's Briefwechsel mit deutschen Zeitgenossen*, wyd. P. Piur, Berlin 1933 (Vom Mittelalter zur Reformation, t. 7), nr 20, s. 87–93.

⁴³ Zob. J. Hamesse, S. Szyller, *Repertorium initiorum manuscritorum latinorum Medii Aevi*, t. 3, Louvain-la-Neuve 2009, s. 673, nr 33665 (wyłącznie na podstawie rękopisu gdańskiego); incipit nieodnotowany w bazie In Principio.

⁴⁴ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, Warszawa 1883, s. 54.

był to Gdańszczanin, który oprawiał również rękopisy z innych księgozbiorów gdańskich⁴⁵.

Kluczową kwestią jest więc czas wpisania tekstu na wyklejce – czy wykorzystano makulaturę z innego kodeksu, czy też wpisano tekst już po oprawieniu? Warto podkreślić, że jakkolwiek w niektórych kodeksach gdańskich wykorzystywano makulaturę z rękopisów, to w wielu przypadkach wyklejki stanowiły niezapisane karty pergaminowe i papierowe⁴⁶.

Wyklejka okładki przedniej rękopisu Mar.F.256 to ewidentna makulatura – karta z innego rękopisu, z widocznym liniowaniem i tekstem w dwóch kolumnach. Zupełnie inaczej wygląda wyklejka okładki tylnej – tekst został tam zapisany w jednej kolumnie, z zachowaniem równych marginesów bocznych. Co więcej, ostatnie zdanie, będące dopełnieniem treści ponad nim, wpisano w dwóch wierszach na środku kolumny, poniżej tekstu i obwiedziono ramką. Są to przesłanki wskazujące (choć nieprzesądzające), że tekst mógł być wpisany już po oprawieniu kodeksu.

Kolejną przesłankę co do czasu powstania rękopisu stanowią inwentarze biblioteki Kościoła Mariackiego. Kodeks nie został wymieniony w dwóch inwentarzach biblioteki, z 1420 r. i 1445 r. Pierwsza informacja o rękopisie znalazła się dopiero w trzecim inwentarzu sporządzonym w latach sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych XV w. przez Heinricha Calowa, gdzie pod sygn. G 5 (jak wspomniano, widniejącą na okładce przedniej kodeksu) podano: „Secreta ... philosophici in papiro”⁴⁷.

Trudno jednoznacznie określić funkcje, jakie pełnił ten rękopis w kręgu Kościoła Mariackiego w Gdańsku. Dobór tekstów świadczyć może o wykorzystaniu kodeksu w szkole parafialnej i/lub praktyce kaznodziejskiej. W znakomitej większości były to bowiem teksty, w których ukazano „dobre” przykłady lub zamieszczono wskazówki moralne. Z kolei kolekcja listów mogła być wykorzystywana w ćwiczeniach stylistyki łacińskiej.

Podsumowując tę część rozważań – uważam, że tekst na wyklejce kodeksu został wpisany po oprawieniu poszczególnych części w kręgu Kościoła Mariackiego w Gdańsku, a daty graniczne stanowią lata: ok. 1445 i ok. 1460. Na podstawie cech pisma można domniemywać, że bardziej prawdopodobne jest powstanie tekstu przed połową XV w.

W celu określenia funkcji, które pełnił tekst na wyklejce, należy przebadac pozostałe relacje łacińskie o trzęsieniu ziemi w Katalonii w 1427 r. Jak wspomniano wyżej, inną relacją o trzęsieniu ziemi w Katalonii w 1427 r. jest opowieść zawarta w rękopisie przechowywanym w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu

⁴⁵ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien*, s. 22–30, tabl. I–II.

⁴⁶ O makulaturze opraw tego warsztatu zob. O. Günther, *Die Handschriften*, s. 22–25.

⁴⁷ O. Günther, *Anhang II: Der Calow-Katalog und seine Ergänzungen*, [w:] *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien*, s. 615. Wcześniejsze inwentarze wydane tamże – zob. s. 605–609.

(sygn. Cod 3529) i wydana przez Carlosa del Valle⁴⁸. Relacja ta, zapisana w kodeksie na k. 153v–154v, jest znacznie bardziej szczegółowa. W przeciwieństwie do przekazu gdańskiego, na górnym marginesie podano datę roczną: „Anno Domini M CCCC XXVII”. Relacja ta – jak stwierdził wydawca – również ma pochodzenie kartuskie („Relacion cartujana de Viena”). Już na początku pojawia się informacja o podjęciu przez kartuskiego wizytatora prowincji katalońskiej podróży na kapitułę generalną i trzęsieniach ziemi trwających od poniedziałku (*feria secunda*) poprzedzającego siódmą niedzielę przed Wielkanocą (*Carnisprivium, Esto michi*), czyli od 24 lutego 1427 r. do środy (*feria quarta*) w oktawie Wielkanocy (do 23 kwietnia 1427 r.). Trzęsienia te – jakkolwiek straszliwe – przyniosły, w świetle stwierdzeń zawartych na początku narracji, skutki pozytywne (z punktu widzenia duchownego), a mianowicie: masowe nawrócenia, nadzwyczajną pokutę, zaniechanie waśni i poprawę obyczajów oraz uroczyste procesje nie tylko w ciągu dnia, ale także w nocy⁴⁹. Dalsza część opowieści jest zbieżna z tekstem gdańskim, choć ułożona w innej kolejności. Jak można sądzić, na taki układ treści wpływ miała chronologia wydarzeń w Katalonii. I tak cud – wizja lasu pełnego „czarnych mnichów” pojawił się tuż po wstępie (w przekazie gdańskim część punktu I.5), z podaniem nazwy miejscowości Amer, w której położone było opactwo benedyktynów⁵⁰. W opowieści znalazł się także opis procesji z identycznym szczegółem, czyli piekarzem (w rękopisie wiedeńskim: *forarius*, gdy w gdańskim: *pistor*), który pozostał w mieście. Potem następuje uwaga o zniszczeniu 18 lub 20 miast (*villagia sive oppida bona*), a następnie kilkanaście zdań poświęcono pęknięciom ziemi, zwłaszcza w okolicach Amer i powstaniu w ten sposób otworów, których dna nie można było sięgnąć, a z których wydobywał się ogień i zapach siarki, co spowodowało śmierć zwierząt oraz zatrucie ludzi (punkt 2–4 przekazu gdańskiego)⁵¹. Autor następnie przeszedł do opisu kolej-

⁴⁸ Opis rękopisu: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=12380 oraz: <http://data.onb.ac.at/rec/AC13957055> [dostęp 1.09.2023]; kopia cyfrowa: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DOD_50654&order=1&view=SINGLE [dostęp 1.09.2023]. Tekst zatytułowany w opisie rękopisu jako: *Narratio de magno terrae motu a 1427 et quae damna in Catalonia causaverit*, znajduje się na k. 153v–154v; edycja: C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427*, s. 79–89.

⁴⁹ Wiedeń ÖNB, Cod 3529, k. 153v: „In toto regno Cathalonie a die secunda ante Carnisprivium usque ad feriam quartam infra octavas Pasche, qua visitator provincie Cathalonie ordinis Carthusiensis iter arripuit ad capitulum generale, fuerunt gravissimi terremotus, pretextu quorum gentes utriusque status territe fuerunt converse ad Dominum, penitenciam mirabilem et insolitam facientes, iniuriam ad invicem remittentes, pacem inter se fraternaliter reformantes, processiones sollempnes die noctuque tam intus quam extra civitates et opida ad loca devotissima et remota ubi sunt indulgentie et alia beneficia spiritualia accedentes” – C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427*, s. 80.

⁵⁰ Miejscowość Amer odległa o 24 km na zachód od Girony; opactwo benedyktyńskie Santa Maria de Amer – zob. A. Merino, J. de La Canal, *España sagrada*, t. XLIII: *Tratado LXXXI: De sa santa Iglesia de Girona en su estado antiguo*, Madrid 1819, s. 358–360.

⁵¹ Wiedeń ÖNB, Cod 3529, k. 154r: „In alia villa magna vocata Besolu prope dictam villam Amer ad duas leucas versus regnum Francie infra murorum ambitum, fuit terra aperta et scissa in

nego wydarzenia nadzwyczajnego, czyli człowieka opętanego i opata (początek punktu 5 w rękopisie gdańskim) z dodaniem jednak takich szczegółów, jak odległość opactwa od Barcelony o siedem leug (leuga hiszpańska liczyła 4 179,5 m), wcześniejsza „działalność” opętanego (a właściwie demona, który nim zawładnął) w Amer czy pisemny charakter polecenia opata wydanego duchowieństwu i wiernym w Barcelonie⁵². Dalsze uwagi mają charakter komentarza – pojawia się informacja o trzęsieniach ziemi, jako najtragiczniejszych wydarzeń, które dotyczą Hiszpanię, ich częstotliwości (nawet kilkanaście wstrząsów dziennie) oraz *mirabilium* o wężach niszczących wieś na brzegach Galicji (w tekście: *versus fines terre*). Przytoczono jeszcze opinię doświadczonych żeglarzy, którzy twierdzili, że trzęsienia są znacznie silniejsze na morzu niż na ziemi. Cała opowieść pozwoliła autorowi lub kopiście na podsumowanie: „wszystko to są znaki końca świata, dlatego przygotujmy się na nadejście sprawiedliwego Sędziego”⁵³. Za-

pluribus locis, infra quas aperturas XLVIII magna hospicia fuerunt subversa seu in abissum submersa, in quibus scissuris fundus minime reperitur.

Extra istam villam fuit magnus campus tritico seminatus penitus submersus [*del Valle*: submissus] et factus est stagnum aquarum et in quadam parte stagni per rotundam circumferenciam, sunt ibi aque ferventes ac si essent in magno c<r>atulo [*del Valle*: tatulo] igne supposito. In qua circumferencia homines dicte ville submittentis abolidem, id est cordam magnam, fundum minime reppererunt.

In ebdomada sancta inter villam de Amer et nemus predictum fuit terra aperta et scissa per longum et rotundum et per transversum et quotquot ibi fuerunt reperta animalia penitus obierunt.

Sunt adeo ille scissure magne quod una magna bestia per ipsas intraret. In ipsis scissuris fundus non reperitur. Infra ambitum dictarum scissurarum fuerunt aperta tria magna foramina in quibus continue emanat ignis et fétor sulphuris ardentis. Ad hoc videndum accesserunt X vel XII persone ex quibus pre fetore illius sulphuris quamque fuerunt mortue restantes semivive relicte sunt”.

Homines ville que vocatur Ior [*del Valle*: Loret] et prope dictum nemus site referunt se dieterim vidisse et videre prefatos spiritus de quibus supradictum est, facientes de die magnos fumatos et de nocte magnos focos ita tamen [*del Valle*: in tantum] quod maiorem partem dicti nemoris combusserunt” – C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427*, s. 82–85.

⁵² Wiedeń ÖNB, Cod 3529, k. 154r–154v: „In quadam magna abbacia prope civitatem Barchinone ad VII leucas erat quidam demoniacus coniuratus prout est de more, qui coniurationis virtute Deo pro meliori permittente, confessus est se fuisse cum aliis spiritibus in destructione ville dicte de Amer, asserens eisdem fuisse concessum a Domino et multa maiora mala facere in mundo nisi quia [*del Valle*: quod] pestiferi christiani impediabant eos propter penitentiam quam faciebant et processiones sollemnes quas continue celebrabant et suffragia sanctorum que iugiter implorabant.

Abbas dicti monasterii, magne sciencie et sanctitatis vir, propter zelum animarum, [*k. 154v*:] scripsit clero et populo Barchinone civitatis predictam [*del Valle*: praedictae] ex qua revelacione [*del Valle*: quo [revelatos]] fuerunt et sunt gentes per amplius animate ad maiorem penitentiam et processiones crebriores et faciendum et augmentandum cultum divinum. Et fuit salubriter ordinatum quod in omnibus ecclesiis tam cathedralibus quam collegiatis et regularibus cultus divinus tam de die quam de nocte celebretur sine cessacione iugiter in eisdem” – C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427*, s. 82–85.

⁵³ Wiedeń ÖNB, Cod 3529, k. 154r–154v: „Ibidem fuerunt et sunt tam frequentes terremotus, quod infra diem naturalem vigerunt et vident [*del Valle*: vident] quinquies, sepcies, decies et fequenter vigesies.

kończenie odwołuje się do wątków eschatologicznych i wskazuje na teologiczny charakter tekstu. Był on w istocie świadectwem dokonujących się w trakcie katalizmu cudów, a między nimi przemian w duchowości dotkniętych klęską ludzi. Jednak należy podkreślić także wątek „geograficzny”, który był prawdopodobnie przyczyną włączenia tej historii do rękopisu wiedeńskiego. W tym niewielkich rozmiarów kodeksie, liczącym 331 kart papierowych, znalazło się kilkanaście różnej wielkości dzieł przepisanych przez co najmniej kilku kopistów, prawdopodobnie w drugiej ćwierci XV w.⁵⁴ Jest to interesująca kolekcja tekstów „geograficznych”, zwłaszcza dotyczących Ziemi Św., wśród których znajdują się traktaty Wilhelma z Boldensele (*Itinerarium in Terram Sanctam*) i Teoderyka Mnicha (*Libellus de locis sanctis*), kronika Hetuma (Haytona) i fragmenty *Podróży* Jana Mandeville’a. Oprócz nich znalazły się tam również: satyra w formie dialogu *De statu curiae Romanae* Henryka Poety, historia zniszczenia Troi (*Historia destructionis Troiae*) Gwidona de Columnis, *Libellus poenarum* Benedykta de Pileo⁵⁵ i *Speculum stultorum* Nigela Witekera de Longchamps.

O wczesnych losach kodeksu świadczy XV-wieczna nota proveniencyjna poprzedzająca spis zawartości: *Liber presbiterorum et clericorum in Wydenbach Coloniensis* (k. Ir). Rękopis należał więc do domu Braci Wspólnego Życia św. Michała, położonego nieopodal kościoła św. Pantaleona w Kolonii (Augustiner-Bruderhaus St. Michael am Weidenbach)⁵⁶. Dom, ufundowany w początkach XV w. przez Heinricha von Ahaus – zwolennika i propagatora idei „devotio moderna” w dolnych Niemczech, skupiał duchownych, których głównym zajęciem, obok modlitwy, było ręczne kopiowanie tekstów i „produkcja” książek rękopiśmiennych (nawet po upo-

Fertur eciam, quod in regno magno Hyspanie sunt gravissimi terremotus propter quos multe ville et opida corruerunt.

In parte remociori dicti regni in Galicia versus fines terre, a [del Valle: in] quodam nemore [del Valle: nemori] prout fertur, rumoribus frequentatis processerunt magni serpentes cum lupis seu urso ducatum eis prebente et irruentes in quendam magnam villam forte sexcentarum domorum contentivam in qua homines et iumenta crudelissime devoravunt.

Sunt eciam in partibus infidelium transmarinis graviore et maiores terremotus.

Item quamplures naute, habentes experienciam terremotuum [sic!] dixerunt forcius eos vigere in mari quam in terra. Ita quod navigia erant in periculo periclitandi. Omnia ista sunt indicia finis mundi, quare preparemus nos in occursum iusti iudicis” – C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427*, s. 86–88.

⁵⁴ W ten sposób, prawdopodobnie na podstawie daty wpisanej na k. 153v (1427 r.), datowali rękopis wydawcy zawartego w rękopisie *Speculum stultorum* Nigela (Witekera) de Longchamps – zob. Nigel de Longchamps, *Speculum stultorum*, ed. J.H. Mozley, R.R. Raymo, Berkeley–Los Angeles 1960, s. 14–15.

⁵⁵ Zob. L. Bertalot, *Benedictus de Pileo in Konstanz*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 29 (1938/1939), s. 312–316.

⁵⁶ Zob. https://altes-koeln.de/wiki/Augustiner-Bruderhaus_St._Michael_am_Weidenbach [dostęp 1.09.2023]; K. Löffler, *Das Fraterhaus Weidenbach in Köln*, „Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein” 1918, t. 102, s. 99–128.

wszechnieniu druku). Dom został skasowany w końcu XVIII w. Rękopis wiedeński – jak można sądzić z nadanej jeszcze w XV w. sygnatury (F.2) i nowożytnej noty (również na k. Ir) – pierwotnie spoczywał na pulpicie (*Hic liber desumptus est ex monasterio quodam ex pulpito. F. II*), jakkolwiek nie mamy żadnych śladów tego sposobu użytkowania książki (oprawa jest XIX-wieczna i wykonana już w Wiedniu). Sam księgozbiór domu był prawdopodobnie zasobny w rękopisy⁵⁷. Nie można także wykluczyć, że teksty kopiowane były w innych bogatych księgozbiorach kolońskich, np. w istniejącej od 1334 r. kartuzji kolońskiej św. Barbary, znajdującej się raptem o niecały kilometr drogi od domu Weidenbach⁵⁸. Trop kartuski wydaje się trafny nie tylko ze względu na treść, ale także kontekst kodykologiczny kodeksu wiedeńskiego. W rękopisie tym znajduje się także, znana zaledwie z dwóch zachowanych (łącznie z wiedeńskim) przekazów, relacja pielgrzymkowa *De locis sanctis* Teoderyka Mnicha (Theodericus Monachus, druga poł. XII w.). Inny przekaz to XV-wieczny rękopis przechowywany obecnie w bibliotece uniwersyteckiej w Minneapolis (sygn. Ms. 13, t. 1). Jak zwrócił uwagę François Dolbeau, większe znaczenie niż tekst ma średniowieczne pochodzenie tego kodeksu, czyli właśnie księgozbiór kartuzji św. Barbary w Kolonii!⁵⁹

Oba przekazy relacji o trzęsieniu ziemi w Katalonii są, moim zdaniem, w bardzo dużym stopniu od siebie zależne, przy czym pierwszeństwo należy przyznać tekstowi wiedeńskiemu. Zależność między tymi przekazami przejawia się używaniem tych samych detali (jak fragment o piekarzu, który pozostał w mieście, czy opis dziur w ziemi, z których wydobywa się ogień i siarka) czy podobnych sformułowań, np. opat to „magne sciencie et sanctitatis vir” (rękopis wiedeński) czy „vir multum literatus et probus” (rękopis gdański). Należy jednak podkreślić, że w przeciwieństwie do przekazu wiedeńskiego w rękopisie gdańskim tekst został ustrukturyzowany w formie opowieści – relacji ustnej z dodaniem uwag autora. Tekst wiedeński to relacja przeora kartuskiego, która funkcjonowała – jak można sądzić – wyłącznie w obiegu kultury piśmiennej. Należałoby poprzestać na stwierdzeniu, że obie relacje – jakkolwiek ich autorem miał być kartuz z Vall de Crist – funkcjonowały następnie niezależnie od siebie.

Obraz ten jednak należy zrewidować w związku z odnalezieniem jeszcze innego, dotychczas nieuwzględnianego, przekazu opowieści o trzęsieniu ziemi

⁵⁷ Zob. S. Krämer, *Handschriftenerbe des deutschen Mittelalters*, t. 2, München 1989 (Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz, Ergänzungsband 1), s. 453–454 (ibidem literatura).

⁵⁸ Zob. H. Goder, *Köln, [w:] Monasticon cartusiense*, t. 2, Salzburg 2004 (Analecta Cartusiana, 185:2), s. 577–587 (ibidem literatura); S. Krämer, *Handschriftenerbe*, t. 2, s. 424–434.

⁵⁹ F. Dolbeau, *Theodericus, De locis sanctis. Un second manuscrit, provenant de Sainte-Barbe de Cologne*, „Analecta Bollandiana” 1985, t. 103, s. 113–114. Ustalenia te przyjął wydawca tekstu R.B.C. Huygens, uskarżając się przy okazji na trudność w odczycie rękopisu wiedeńskiego (*a very difficult manuscript to decipher*) – zob. *Peregrinationes tres. Saewulf, John of Würzburg, Theodericus*, ed. R.B.C. Huygens, Turnholti 1994 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 139), s. 22–23.

w Katalonii, który diametralnie zmienia nasze rozumienie tekstu z rękopisu gdańskiego. Historia ta została zamieszczona w *Diarium sexennale* Andrzeja z Ratyzbony (Andreas von Regensburg). Autor, urodzony w drugiej połowie XIV w., był kanonikiem regularnym św. Augustyna w klasztorze St. Mang w Ratyzbonie (*ad S. Magnum in pede Pontis Ratisponensis*). Zmarł po 1438 r., prawdopodobnie między 1442 r. a 1447 r.⁶⁰ Był autorem kilku ważnych dzieł historiograficznych, m.in. kroniki uniwersalnej papieży i cesarzy (*Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*) z kontynuacją, kroniki antyhusyckiej (*Chronica Husitarum*) i kroniki książąt bawarskich (*Chronica de principibus terrae Bavarorum*); był też autorem zbioru dzieł powstałych na soborze w Konstancji (*Acta concilii Constantiensis*). Wśród tych dzieł znajduje się również krótka kronika, określona przez pierwszego wydawcę A.F. Oefelego tytułem: *Diarium sexennale*. Jakkolwiek tytuł jest wytworem nowożytnym, to jednak przyjął się on w literaturze, gdyż dobrze oddaje charakter dzieła: były to właściwie notatki historiograficzne obejmujące sześć lat w porządku chronologicznym, począwszy od 1422 r. do 1427 r. Dzieło to zostało wydane dwukrotnie – raz przez Andream Felixa Oefelego w 1763 r., a następnie w zbiorze prac Andrzeja z Ratyzbony, opracowanym przez Georga Leidingera w 1903 r.⁶¹ Podstawą obu edycji był jedyny przekaz rękopiśmienny, zresztą autograf autora, znajdujący się obecnie w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium (sygn. Clm. 903)⁶².

W *Diarium* informacja o trzęsieniu ziemi w Katalonii pojawiła się aż trzykrotnie, z przywołaniem zresztą osobnych źródeł informacji⁶³. Pierwszym źródłem, na które powołał się autor, była pisemna relacja z kurii rzymskiej (*Item quidam de curia Romana scripsit nova*) o wydarzeniach (*mirabilia et horribilia*), które mia-

⁶⁰ Z bogatej literatury na temat autora i jego prac zob. P. Johanek, *Andreas von Regensburg*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 1, Berlin–New York 1978, kol. 341–348; B. Studt, *Andreas von Regensburg*, [w:] *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. G. Dunphy, t. 1, Leiden–Boston 2010, s. 39–40; L. Cappelletti, *Andreas Ratisponensis*, [w:] *C.A.L.M.A. Compendium Auctorum Latinorum Medii Aevi (500–1500)*, t. 1, fasc. 3, Firenze 2003, s. 253–254; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, dostęp online: <https://geschichtsquellen.de/autor/545> [dostęp 1.09.2023] (ibidem dalsza literatura).

⁶¹ A.F. Oefelius (Oefe), *Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi*, t. 1, Augustae Vindelicorum (Augsburg) 1763, s. 15–30; Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, hrsg. G. Leidinger, München 1903 (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und Deutschen Geschichte. Neue Folge, Bd. 1), s. 300–342.

⁶² Rękopis München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 903 – *Diarium sexennale* znajduje się na k. 221r–224v, 235r–271r, online: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00095232-9>, [dostęp 3.01.2025]. Opis rękopisu: K. Halm, *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, editio altera emendatior, t. 1, pars 1: *Codices num. 1–2329 complectens*, Monachii 1892, s. 205–206; G. Leidinger, *Vorwort*, [w:] Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, s. LXIII–LXX; edycja na s. 300–342.

⁶³ Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, s. 340–341; w rękopisie monachijskim tekst na k. 269v–271r.

ły miejsce w kwietniu 1427 r. w królestwie Aragonii. Oto wielkie trzęsienie ziemi, które trwało przez 15 dni, a same wstrząsy występowały siedem razy na dobę, spowodowało tragedię – zniszczenie wielu budynków i kościołów, ucieczkę ludzi na pola. Ponadto widziano tam straszliwe rzeczy (w tekście: *visiones horribiles vise fuerunt*), a mianowicie zbrojnych z chorągwiami walczących w polu oraz zakonników nawołujących króla aragońskiego do pokuty. Nie byłoby w tym nic dziwnego, gdyby nie to, że wnet zniknęli (*postea evanuerunt*), co wskazywało na nadnaturalny charakter zjawiska. Autor listu – co świadczy pozytywnie o jego krytycyzmie – podsumował: *nescio, si vera sint. Hec ille scribens*.

Druga relacja, zawarta kilkanaście wierszy niżej, to niemal słowo w słowo tekst znajdujący się na wyklejce okładki rękopisu gdańskiego. Tekst zaczyna się od niemal tych samych wyrazów, zawiera pięć punktów opisu wydarzeń, łącznie z najobszerniejszym punktem 5, w którym zawarto opisy cudów z udziałem opata (w relacji wiedeńskiej dwóch opatów). Wreszcie zakończenie również posiada formę wezwania do modlitwy. Co więcej, zbieżność obu przekazów przejawia się użyciem czasownika *estimo*, w identycznej formie i w tym samym zdaniu (w. 5 w tekście gdańskim). Widoczne są opuszczenia pojedynczych zdań. W *Diarium* pominięto np. zdanie o wątpliwościach przeora dotyczących czasu trwania trzęsienia ziemi (w. 6–9) oraz skali zniszczeń, które miały dotknąć Barcelonę (w. 11–13). Występują także zmiany i opuszczenia pojedynczych wyrazów. Żeby ukazać, jak znaczne podobieństwo cechuje oba przekazy, warto przedstawić fragment tekstu⁶⁴:

Gdańsk, Biblioteka PAN, Mar.F.256	Andreas von Regensburg, <i>Diarium sexennale</i> (ed. Leidinger, s. 340–341)
<p>[I.] Nota quidam prior monasterii Vallis Ihesu Christi in Kathalonie regno, ordinis Carthusiensis, pro certo narravit in capitulo dicti ordinis:</p> <p>[I. I] primo, quod in dicto regno terre motus incepit sexta feria ante dominicam Esto mihi vel parum ante et duravit usque ad exitum dicti prioris de eodem regno, qui fuit, ut estimo, post festum Pasche. Et fuit dubius dictus prior dominica quarta post dictum festum, an cessaverit tunc terre motus vel non, et dixit huiusmodi terre motum iam venisse ad Montem Pessolanum, una dumtaxat dieta excepta.</p>	<p>Quidam prior monasterii vallis Jesu Christi in Cathalonie regno ordinis Carthusiensis pro certo narravit in capitulo dicti ordinis</p> <p>primo, quod in dicto regno terremotus incepit 6. feria ante dominicam Estomichi vel quasi anno 1427. et duravit usque ad exitum dicti prioris, qui fuit, ut estimo, post festum Pasche.</p>

⁶⁴ Odstępy między wierszami w drugiej kolumnie tabeli nie oznaczają opustek tekstu, lecz zostały dodane, żeby lepiej oddać paralelność obu przekazów.

<p>[I. 2] Secundo narravit, quod per huiusmodi terre motum ceciderunt et ruerunt XVIII vel XX civitates, id est oppida murata, preter castra et villas, quarum numerum ignoravit. Et aliqui dicunt Parsinonam, que est una de maioribus civitatibus in Kathalonia, eciam funditus esse destructam. Alii dicunt, quod multa edeficia magna in ipsa ruerunt et non totaliter conquassata.</p>	<p>Secundo narravit, quod per huiusmodi terremotum ceciderunt et ruerunt 18 vel 20 opida, civitates murate preter castra et villas, quorum numerum ignoravit.</p>
<p>[I. 3] Tercio narravit¹, quod unum oppidum ex toto a terra fuit absorptum et postea in loco oppidi apparuit aqua profundissima, cuius fundum piscatores cum suo plumbo non potuerunt tangere.</p>	<p>Tercio narravit, quod unum opidum ex toto fuit a terra absorbtum et postea in loco opidi apparuit aqua profundissima, cuius fundum piscatores cum plumbo suo non poterant tangere.</p>
<p>[I. 4] Quarto narravit, quod in dicto regno in multis locis apparent magne scissure, exeunt flamme ignee et odor sulfureus.</p>	<p>Quarto narravit, quod in dicto regno in multis locis apparent magne cissure, ex quibus exeunt flamme ignis et odor sulfureus.</p>

Nie ulega zatem wątpliwości, że zarówno Andrzej z Ratyzbony, jak i anonimowy pisarz gdański korzystali z tego samego egzemplarza – wzorca.

Trzecia i ostatnia wzmianka w *Diarium sexennale* jest bardzo ważna. Z jednej strony bowiem zawiera oceny znaczenia zapisanych informacji, z drugiej zaś pomaga ustalić czas ich spisania. Oto w piątą niedzielę po Wielkanocy (2 maja) 1434 r. przybył do Ratyzbony legat soboru bazylejskiego Juan de Palomar – *nota bene* Hiszpan, znakomity kanonista, który był wcześniej archidiakonem w Barcelonie, a od 1430 r. audytorem Roty Rzymskiej (*auditor caesarum Sacrii Palatii*)⁶⁵. Andrzej zapytał o wiarygodność relacji przeora kartuskiego, na co legat odpowiedział, że zasadniczo jest to prawda, z wyjątkiem artykułu trzeciego o głębokości powstałych zbiorników wody, co było niepotwierdzoną pogłoską⁶⁶. Passus ten świadczy nie tylko o krytycyzmie autora i potrzebie weryfikacji posiadanych informacji u jak najlepszego źródła (na marginesie karty 271r, przy osobie Juana de Palomar, Andrzej podał w nocie jego pochodzenie: *de regno Aragonie*). Przede wszystkim jest to potwierdzenie pisemnego charakteru relacji, którą Andrzej skopiował przed 2 maja 1434 r. Potwierdza to również układ treści w kodeksie monachijskim. Poszczególne zapiski były wprowadzane z zachowa-

⁶⁵ Zob. <https://geschichtsquellen.de/autor/1649> [dostęp 1.09.2023].

⁶⁶ Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, s. 342: „Ab illo quesivi, utrum ista nova suprascripta, que prior ordinis Carthusiensis retulit facta fuisse in Cathalonia [podkr. – JK], qui est ducatus Arragonie, sic se in veritate haberent. Qui respondit, quod sic preterquam in tercio articulo de profunditate aquarum, quarum profunditatem piscatores cum plumbo non poterant tangere. Dicebat tamen, quod postea rumor sic se habuisset”.

niem niezapisanych odstępów – notka o trzęsieniu ziemi w 1427 r. została zapisana na początku karty 270v i zakończona w 1/3 karty 271r. Kolejna nota – o opinii Juana de Palomar – następuje z zachowaniem kilku wierszy odstępów, z podaniem daty rocznej (1434 r.), a więc została wpisana po sześciu latach⁶⁷.

Jeżeli poprzestać na tych ustaleniach, można dojść do wniosku, że Andrzej z Ratyzbony zapisał „nowiny” (*nova*) o katalońskim trzęsieniu ziemi jako komponent tworzonego przez siebie dzieła historiograficznego. Jak można domniemywać, niezwykłość tej opowieści wzbudziła wątpliwości, które rozstrzygnąć miała konsultacja z hiszpańskim duchownym w 1434 r. Należy jednak zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, a mianowicie na cechy tekstu, który w dziele Andrzeja nie ma początku, jak w innych notach znajdujących się w *Diarium*, w postaci słowa: *item* i daty. Zamiast tego na początku podano źródło informacji, którym miał być przeor kartuzji Vall de Crist. Jak pamiętamy, przekaz gdański zaczynał się od słów: *nota, quod*. Takie sformułowanie odnaleźć można w innym miejscu w rękopisie monachijskim – autografie Andrzeja z Ratyzbony, a mianowicie na k. 225r–235r, gdzie znajduje się tekst, „rozdzielający” zapiski składające się na *Diarium sexennale*. Były to wypisy, zaczerpnięte z nieznannej skądinąd „kroniki” XIV-wiecznego nauczyciela z Augsburga Konrada Derrera (Terra) ⁶⁸. W istocie jest to zbiór egzemplów, z których część ma charakter not historiograficznych z elementami moralizatorskimi, często z określeniem czasu i miejsca zdarzenia oraz głównych bohaterów (królowie, możni, rycerze itd.) ⁶⁹. Nie był to jednak, także w poczuciu autora, „właściwy” tekst historiograficzny, skoro określił on te noty w kolofonie jako *hystoriae seu fabulae*, a więc uznał je za informacje niepotwierdzone i niekoniecznie prawdziwe ⁷⁰. Oczywiście sformułowanie „nota, quod” nie musi świadczyć o relatywizowaniu wartości informacji w przekazie gdańskim,

⁶⁷ Była to jedyna nota z okresu po 1427 r. – fakt ten odnotował wydawca tekstu *Diarium*, Georg Leidinger w przypisie: „Dieser Abschnitt ist späterer Nachtrag” – zob. Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, s. 341, przyp. a.

⁶⁸ Zob. L. Weiland, *Aus dem Anekdotenbuche des Schulmeisters Konrad Derrer von Augsburg*, „Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde” 1884, t. 9, s. 211–214; G. Leidinger, *Aus dem Geschichtenbuch des Magisters Konrad Derrer von Augsburg*, „Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg” 1904, t. 31, s. 95–121. O autorze – P. Johannek, *Derrer (Terra) Konrad*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 2, Berlin–New York 1979, kol. 66–68.

⁶⁹ Przykładem exemplum w tym zbiorze może być krótka nota zatytułowana: „Quod clerici non simpliciter sunt prohibendi a mulieribus”, która brzmi: „Nota, quod quidam papa voluit valde prohibere clerum a concubinis. Tunc quidam versificator misit illos versus: Qui prohibet clerum a concubitu mulierum, Reddit levitas cum presbyteris sodomitas”. Jeszcze inny charakter ma nota o kosmatym jak pies chłopcu na dworze Karola Luksemburskiego („Imperator Karolus rex Bohemie habebat unum puerum in curia sua, qui fuit totus irsutus, ut canis irsutus”) – G. Leidinger, *Aus dem Geschichtenbuch des Magisters Konrad*, s. 109, nr 21; s. 114, nr 33.

⁷⁰ Opinię tę podzielili wydawcy tekstu – Ludwig Weiland i Georg Leidinger, pisząc o „zbiorze anegdot”.

niemniej może sugerować inny niż przekaz historiograficzny sposób traktowania tekstu. Tekst z rękopisu gdańskiego był więc egzemplum historycznym – zapisem wydarzenia, które w Gdańsku było interpretowane w kategoriach moralizatorskich. Jak stwierdził Jacques Berlioz, w średniowieczu nie było „prostego” odnotowania katastrofy naturalnej – była ona postrzegana jako kara za grzechy indywidualne lub zbiorowe. Z tego też względu opowieści o klęskach, jak i o innych dramatycznych wydarzeniach (naturalnych i nadnaturalnych) były chętnie wykorzystywane jako przykłady (ilustracje) w średniowiecznych kazaniach, jako właśnie egzemplum, które wykorzystywali kaznodzieje, żeby przekazać słuchaczom określony model pobożności, ale przede wszystkim żeby za ich pomocą piętnować grzechy i wskazywać sposoby zadośćuczynienia⁷¹.

Hipoteza, że tekst w rękopisie gdańskim był w swej istocie egzemplum historycznym nie wyczerpuje innych możliwości interpretacji. Opisane wydarzenia dotyczyły regionu Katalonii i południa Francji, a więc regionów przez które przebiegał szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela. Można więc założyć, że mógł to być fragment jakiejś nieznannej relacji z pielgrzymki do relikwii św. Jakuba Większego Apostoła. Świadczyć o tym może narracja z wtrętami autorskimi w pierwszej osobie. Niestety, choć dysponujemy wieloma świadectwami łacińskimi i niemieckimi pielgrzymek w XV w., to jednak nie udało się odnaleźć analogicznego passusu o trzęsieniu ziemi w Katalonii, jakkolwiek wiadomo, że właśnie w 1428 r. udał się tam z pielgrzymką mieszczanin norymberski Peter Rierter⁷². Jeszcze jedna przesłanka świadczy o tym, że nie był to zapis pielgrzymki. W samym tekście pojawia się informacja o szanowanym kupcu z Budy, który właśnie powrócił z pielgrzymki i zdał relację o wydarzeniach w Marsylii (nr III. tekstu gdańskiego).

Inna możliwa interpretacja tekstu z rękopisu gdańskiego zakłada, że był to list (a właściwie fragment) mieszczanina – podróżnika, co tłumaczyłoby właśnie autorskie wtrącenia oraz odwołania do systemu miar i cen używanych w Niemczech. Wielokrotnie w literaturze podkreślano znaczenie korespondencji mieszczańskiej w obiegu informacji w XV w.⁷³ Wiadomości zawarte w listach nie odnosiły się wyłącznie do informacji handlowych, lecz z czasem zaczęły pełnić funkcję „protogazet” („newsletterów”) z wieściami

⁷¹ J. Berlioz, *Catastrophes naturelles et calamités*, s. 33–55.

⁷² Z bogatej literatury ograniczam się do podania podstawowego opracowania – *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie*, red. W. Paravicini, t. 1: C. Halm, *Deutsche Reiseberichte*, Frankfurt a.M. 1994 (Kieler Werkstücke, Reihe D. Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, 5), s.v. Santiago de Compostela oraz s. 73–75, nr 22. W odniesieniu do ziem polskich zob. np. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. R. Knapiński, Lublin 2002 (TN KUL. Źródła i Monografie, 241).

⁷³ Zob. np. P. Roth, *Die Neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert*, Leipzig 1914; M. Infelise, *Prima dei giornali. Alle origini della pubblica informazione*, Roma–Bari 2002; A. Pettegree, *The Invention of News. How the World Came to Know about Itself*, London 2014.

dotyczącymi bieżących wydarzeń, włączanymi do późnośredniowiecznych kronik⁷⁴.

W obu interpretacjach pojawia się jednak zasadnicza wątpliwość. Relacje pielgrzymkowe, podobnie jak listy mieszczańskie, były pisane w językach wernakularnych, w tym wypadku niemieckim. Tymczasem tekst gdański został zapisany łaciną. Wobec innych przekazów (kronika Andrzeja z Ratyzbony) trudno też założyć, że doszło do tłumaczenia tekstu z języka niemieckiego.

Jedno zdaje się nie ulegać wątpliwości – potencjalny twórca tekstu w kodeksie gdańskim wywodził się z mieszczaństwa. Obie grupy potencjalnych autorów i podróżników, tzn. kupcy i pielgrzymi, podróżowali często tymi samymi szlakami, niezależnie od tego, czy były to podróże do Ziemi Św., Rzymu, czy Santiago de Compostela. I kupcy, i pielgrzymi byli też w równym stopniu zainteresowani różnego typu „nowinami”, które mogły mieć wpływ na ich podróż (pielgrzymkę). Miało to wielkie znaczenie w obiegu informacji w późnym średniowieczu; byli oni nie tylko świadkami wydarzeń, lecz także aktorami w procesie przenikania informacji⁷⁵. Owe „nowiny” to nie tylko informacje o najnowszych wydarzeniach politycznych, ale także opowieści i relacje o zdarzeniach nadzwyczajnych, klęskach naturalnych, odnotowywanych następnie w różnego typu dziełach historiograficznych (rocznikach, kronikach), a także osobliwościach świata (*mirabilia*) i cudach (*miracula*)⁷⁶. Takie informacje były powielane na różny sposób, po wynalezieniu techniki drukarskiej również za pomocą pojedynczych zadrukowanych kart, czyli – jak byśmy je określili obecnie – druków ulotnych (*Flugblatt*, *Feuille volante*)⁷⁷.

⁷⁴ Zob. np. G. Christ, *A Newsletter in 1419? Antonio Morosini's Chronicle in the Light of Commercial Correspondence between Venice and Alexandria*, „Mediterranean Historical Review” 2005, t. 20, z. 1, s. 35–66; M. Infelise, *From Merchants' Letters to Handwritten Political Avvisi. Notes on the Origins of Public Information*, [w:] *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, t. 3: *Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700*, wyd. F. Bethencourt, F. Egmond, Cambridge 2007, s. 33–52.

⁷⁵ Zob. np. J.M. Pastré, *La circulation des nouvelles entre l'Allemagne et l'Orient. Ce que nous apprennent les récits de voyage allemands de la fin du XVe siècle*, [w:] Société Des Historiens Médiévistes De L'Enseignement Supérieur Public (dir.), *La circulation des nouvelles au Moyen Âge*, s. 94–103.

⁷⁶ Zob. też: M. Tomaszek, *Katakizmy i niezwykłości w Rocznikach Kwedlinburskich. Prodigia i res memoriae dignae*, „Kwartalnik Historyczny” 117 (2010), z. 4, s. 19–44. Cenne uwagi i spostrzeżenia przedstawił Wojciech Mrozowicz, który pisząc o źródłach kroniki kłodzkiej Michała Czacheritza, podkreślił znaczenie listów, w tym listów „spełniających funkcję gazety (niem. Briefzeitung)” – zob. W. Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2234, Historia 143), s. 108–112.

⁷⁷ Zob. np. O. Kammerer, *Un prodige en Alsace à la fin du XVe siècle: la météorite d'Ensisheim*, [w:] *Actes de congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 25e congrès: Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Âge*, Orléans 1994, s. 293–315. Oczywiście „nowiny” stanowiły tylko ułamek bogatej produkcji drukarskiej w tym zakresie.

Kłęski naturalne odnotowywane były nie tylko w historiografii, ale także znalazły swoje odbicie w zbiorach egzemplów i dziełach hagiograficznych. Podobnie jak kroniki, teksty te pełniły funkcje moralizatorskie i dydaktyczne, służąc przekazywaniu określonych postaw⁷⁸.

Podsumowując, tekst zapisany na wyklejce okładki tylnej rękopisu Mar.F.256 jest końcowym produktem procesu obiegu informacji. Na początku znajdowała się ustna relacja nt. trzęsienia ziemi w Katalonii złożona przez przeora kartuzji Vall de Crist na posiedzeniu kartuskiej kapituły generalnej w 1427 r. Tam też prawdopodobnie powstała wersja piśmienna (być może nawet w dwóch redakcjach), która była rozpowszechniana, być może początkowo przez sieć kartuzji niemieckich (Kolumbia, Ratyźbona?), a którą przed 1434 r. zapisał kronikarz Andrzej z Ratyźbony. Relacja ta została wykorzystana przez anonimowego autora – duchownego działającego w kręgu miejskim, który dołączył inne opowieści kupców lub pielgrzymów. Miały one służyć ukazaniu nie tylko nieszczęść będących karą zesłaną przez Boga na ludzi. Autor zaopatrzył je w odniesienia zrozumiałe dla świeckich (odwołanie do miar i cen). Były to więc *exempla* historyczne – opowieści o charakterze moralizatorskim. Nie wiadomo, czy ich autorem była osoba, która wpisała tekst na wyklejkę. Jeżeli przyjąć taką hipotezę, należałoby uznać, że był to duchowny z kręgu Kościoła Mariackiego w Gdańsku, który utrzymywał kontakty z środowiskiem miejskim w Rzeszy (Nadrenia?). Równie prawdopodobne jest jednak to, że jest to kopia z tekstu sporządzonego w jednym z miast Rzeszy⁷⁹. Sam fakt, że tego typu egzotyczne informacje znalazły się w rękopisie Kościoła Mariackiego w Gdańsku nie powinien wzbudzać zdziwienia. W XV w. Gdańsk był głównym ośrodkiem handlowym w basenie Morza Bałtyckiego, a jego mieszczanie byli nawet w stanie prowadzić własną politykę wobec krajów Europy Zachodniej⁸⁰. Znaczenie miasta

⁷⁸ Wśród licznych opracowań wymienić można studia przypadków: M.A. Polo de Beaulieu, *De la rumeur aux textes. Échos de l'apparition du revenant d'Alès (après 1323)*, [w:] *La circulation des nouvelles au Moyen Âge*, Société Des Historiens Médiévistes De L'Enseignement Supérieur Public (dir.), s. 104–124. Na cele dydaktyczne i moralizatorskie dzieł historiograficznych zwrócił uwagę Wojciech Mrozowicz – zob. W. Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku*, s. 89–99; tekst kroniki kłodzkiej Michała Czacheritza zob. *Cronica monasterii Canoniorum Regularium (s. Augustini) in Glac. Kronika klasztoru Kanoników Regularnych (św. Augustyna) w Kłodzku*, wyd. W. Mrozowicz, Wrocław 2003.

⁷⁹ Co interesujące, zdanie w przekazie gdańskim o miejscu spoczynku św. Marii Magdaleny w okolicach Marsylii może nabrać innego znaczenia wobec informacji o relikwii tej świętej (dokładnie było to ramię – *brachium*), przechowywanej i czczonej w klasztorze kartuzów św. Barbary w Kolonii. Jakkolwiek należy zastrzec, że informacja ta może być późniejsza i niewiarygodna – zob. *Acta Sanctorum*, t. 32, s. 222. Stan badań nad kontaktami katalońsko-niemieckimi w średniowieczu z perspektywy niemieckiej przedstawił Nikolas Jaspert – zob. N. Jaspert, *Die deutschsprachige Mittelalterforschung und Katalonien: Geschichte, Schwerpunkte, Erträge*, „Zeitschrift für Katalanistik” 2004, t. 17, s. 155–226.

⁸⁰ Zob. np. B. Możejko, *Late Medieval Gdańsk as a Bridge between Regions. Western European, Hanseatic, and East Central European Contacts*, [w:] *The Medieval Networks in East Central*

na scenie europejskiej, przynależność do Hanzy oraz ogólnoeuropejska skala handlu znacznie poszerzyły horyzonty kupców gdańskich. Informacje o wydarzeniu w tak odległej krainie jak Katalonia mogły i były atrakcyjne dla duchownych zajmujących się posługą duszpasterską tej grupy społecznej. Możliwe również, że z rękopisu tego nie korzystali wyłącznie duchowni; na podstawie informacji o polskich księgozbiorach kościelnych późnego średniowiecza, można domniemywać, że czytelnikami mogli być również świeccy, zwłaszcza zasłużeni w parafii miejskiej.

Jest to także, a może przede wszystkim, świadectwo ciekawości, która w późnym średniowieczu znajdowała swoje ujście nie tylko w podejmowaniu podróży i/lub poszukiwaniu egzotyki coraz odleglejszych krain, ale także zaspokajana była przez słuchanie opowieści i czytanie relacji o nich określanych jako „nowiny” (*novitates*). Informacje te musiały być wiarygodne, poparte autorytetem informatora, w przeciwnym wypadku określano je mianem „pogłosek” (*rumores*). Podkreślić należy również dwojaki sposób przekazywania „nowin” – mogły mieć one postać relacji ustnej lub pisemnej. W przywoływanej wyżej kronice opactwa cystersów w Mogile autor, Mikołaj z Krakowa podawał informacje o wydarzeniach w Italii (przypomnijmy – trzęsieniu ziemi w 1505 r.). Pierwszą kategorią jego źródeł były wiarogodne ustne (podkr. – JK; w kronice: *auditum est*) relacje podróżników z Italii i Rzymu. Innym typem źródła dla kronikarza była relacja pisemna (podkr. – JK; w kronice: *scripsit*), którą przesłał opatowi mogilskiemu pewien uczony mąż (*vir solempnis* [...], *doctus utique ac litteratus*), a która zawierała zdaniem autora kroniki „osobliwości” (*mirabilia*), ale także „nowiny” (*novitates* [...], *que in partibus aguntur Italie*) – jak wynika z fragmentu zamieszczonego listu. Dodać należy, że owe nowiny mogły mieć formę także prorocत्व, jak wynika z dalszego ciągu kroniki⁸¹. Interpretacja tekstu zamieszczonego na wyklejce rękopisu gdańskiego uczy nas w tym kontekście pokory, jako że mamy możliwość spojrzenia na obieg informacji w XV w. tylko przez jedno wąskie okno, czyli teksty pisane. Świat widziany przez podróżników, pielgrzymów, kupców, którzy snuli swoje opowieści, mógł i zapewne wyglądał zupełnie inaczej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Gdańsk, Biblioteka Gdańska PAN, Mar.F.256.

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 903 (<http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00095232-9>, [dostęp 3.01.2025]).

Europe. Commerce, Contacts, Communication, ed. B. Nagy, F. Schmieder, A. Vadas, Abingdon–New York 2019, s. 227–235.

⁸¹ Zob. *Chronicon monasterii Claratumbensis*, s. 477; zob. też uwagi Wojciecha Mrozowicza na temat źródeł autora kroniki kłodzkiej, w tym tradycji ustnej („wiarygodnych opowieści”) – W. Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku*, s. 118–119.

Wiedeń, Österreichische Nationalbibliothek, Cod 3529 (https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DOD_50654&order=1&view=SINGLE, [dostęp 1.09.2023]).

Źródła drukowane

- Acta sanctorum ... editio novissima*, t. 32: *Iulii 5*, cur. J. Carnandet, Parisiis et Romae 1868.
- B. Alberti Magni, *Opera omnia*, ed. A. Borgnet, t. 5, Parisiis 1890.
- Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, hrsg. G. Leidinger, München 1903 (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und Deutschen Geschichte. Neue Folge, Bd. 1).
- Philippi Callimachi Experientis *Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 1–162.
- Chronicon monasterii Claratumbensis Ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 429–480.
- Cronica monasterii Canonicorum Regularium (s. Augustini) in Glacz. Kronika klasztoru Kanoników Regularnych (św. Augustyna) w Kłodzku*, wyd. W. Mrozowicz, Wrocław 2003.
- C. Del Valle, *Los terremotos de Girona de 1427 en la fuente hebrea (Re'ashim bi-gelilot Girona bi-shenat 1427)*, edicion principe con un epilogo del Dr. Antoni Roca, Madrid–Girona 1996.
- Gualteri Burlaei liber de vita et moribus philosophorum*, wyd. H. Knüst, Tübingen 1886 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 177).
- Hamberger J., *Johann Tauler's Predigten*, 2. Aufl., cz. 2: *Vom Himmelfahrtstage bis zum Advent*, Frankfurt a. Main 1864.
- Holtzbecher Christian, *Olea armata Habsburgica Austriaco-Hispana contra oleastrum Turcicum [...]*, Pragae 1696.
- Hugonis de S. Victore, *Miscellanea. Liber primus: Elucidationes variae in Scripturam moraliter*, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series latina*, wyd. J.-P. Migne, t. 177, Parisiis 1854, kol. 468–588.
- San Isidoro de Sevilla, *Etimologías. Edicion bilingüe*, wyd. J. Oroz Reta, M.–A. Marcos Casquero, M.C. Diaz y Diaz, Madrid 2004 (Biblioteca Autores Cristianos).
- Journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*, publié d'après les manuscrits de Rome et de Paris par A. Tuetey, Paris 1881.
- Leidinger G., *Aus dem Geschichtenbuch des Magisters Konrad Derrer von Augsburg*, „Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg” 1904, t. 31, s. 95–121.
- Nigel de Longchamps, *Speculum stultorum*, ed. J.H. Mozley, R.R. Raymo, Berkeley–Los Angeles 1960.
- Johannes de Mey, *Sacra physiologia, sive expositio locorum Sacrae Scripturae, in quibus agitur de rebus naturalibus*, ed. 2, Medioburgi 1655.
- A.F. Oefelius (Oefele), *Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi*, t. 1, Augustae Vindellicorum (Augsburg) 1763.
- Peregrinationes tres. Saewulf, John of Würzburg, Theodericus*, ed. R.B.C. Huygens, Turnholti 1994 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 139).

- Petrarcas Briefwechsel mit deutschen Zeitgenossen*, wyd. P. Piur, Berlin 1933 (Vom Mittelalter zur Reformation, t. 7).
- Piur P., *Ein unbekannter Brief Petrarca an Johann von Neumarkt*, „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse” 1931, t. 19, s. 41–65.
- Johannes Schuler, *Philosophiae nova methodo explicatae pars posterior, continens Exercitationum philosophicarum librum VII, sive physicam*, Hagae–Comitis 1663.
- Sigismundi Rosiczii chronica et numerus episcoporum Wratislaviensium itemque gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi. Ab anno C. 1051 usque 1470*, [w:] *Scriptores rerum Silesiacarum*, t. 12: *Geschichtschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts*, hrsg. F. Wachter, Breslau 1883, s. 31–86.
- [Vincentius Bellovacensis] *Bibliotheca mundi seu venerabilis viri Vincentii Burgundii ex ordine Praedicatorum, episcopi Bellovacensis Speculum quadruplex: naturale, doctrinale, morale, historiale* [...], t. 1: *Speculum naturale*, Duaci 1624.
- Weiland L., *Aus dem Anekdottenbuche des Schulmeisters Konrad Derrer von Augsburg*, „Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde” 1884, t. 9, s. 211–214.
- Zarncke F., *Weitere Beiträge zur mittellateinischen Spruchpoesie: I. Eine dritte gereimte Bearbeitung der sogenannten Disticha Catonis. 3. Cato Interpolatus*, „Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philosophisch-Historische Classe” 1865, t. 17, s. 54–103.

Opracowania

- Ambraseys N., *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East. A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge–New York 2009.
- Baldzuhn M., *Schulbücher im Trivium des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Die Verschriftlichung von Unterricht in der Text- und Überlieferungsgeschichte der «Fabulae» Avians und der deutschen «Disticha Catonis»*, t. 1, Berlin–New York 2009.
- Berlioz J., *Catastrophes naturelles et calamités au Moyen Age*, Firenze 1998 (Micrologus’ Library).
- Bertalot L., *Benedictus de Pileo in Konstanz*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 29 (1938/1939), s. 312–316.
- Bjork R.E., *Introduction*, [w:] *Catastrophes and the Apocalyptic in the Middle Ages and the Renaissance*, ed. R.E. Bjork, Turnhout 2019 (Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance, 43), s. 1–12.
- de Boer J.Z., Sanders D.T., *Earthquakes in Human History: The Far-Reaching Effects of Seismic Disruptions*, Princeton–Oxford 2005.
- Borst A., *Das Erdbeben von 1348: Ein historischer Beitrag zur Katastrophenforschung*, „Historische Zeitschrift” 1981, t. 233, z. 3, s. 529–569.
- Le calamità ambientali nel tardo Medioevo Europeo: realtà, percezioni, reazioni. Atti del XII convegno del Centro di Studi sulla civiltà del tardo Medioevo S. Miniato, 31 maggio – 2 giugno 2008*, a cura di M. Matheus, G. Piccinni, G. Pinto, G.M. Varanini, Firenze 2010 (Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo San Miniato, Collana di Studi e Ricerche, 12).

- Cappelletti L., *Andreas Ratisponensis*, [w:] *C.A.L.M.A. Compendium Auctorum Latino-rum Medii Aevi (500–1500)*, t. 1, fasc. 3, Firenze 2003, s. 253–254.
- Carrier B., *Earthquakes and Eschatology in the Gospel According to Matthew*, Tübingen 2020 (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe, 534).
- Les catastrophes naturelles dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XVes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran 10, 11 et 12 septembre 1993*, red. B. Bennassar, Toulouse 1996.
- Cermanová P., *The Circulation of the Pseudo-Aristotelian «Secretum secretorum» in the scholarly Centers of the Medieval Czech Lands*, [w:] *Studying the Arts in Late Medieval Bohemia: Production, Reception and Transmission of Knowledge*, Turnhout 2021 (Studia Artistarum, 48), s. 135–153.
- Christ G., *A Newsletter in 1419? Antonio Morosini's Chronicle in the Light of Commercial Correspondence between Venice and Alexandria*, „Mediterranean Historical Review” 2005, t. 20, z. 1, s. 35–66.
- Dealing with Disasters from Early Modern to Modern Times. Cultural Responses to Catastrophes*, ed. H. van Asperen, L. Jensen, Amsterdam 2023.
- Derwich M., *O zjawiskach przyrodniczych i ich recepcji w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, r. 91, nr 4, s. 975–986.
- Dolbeau F., *Theodericus, De locis sanctis. Un second manuscrit, provenant de Sainte-Barbe de Cologne*, „Analecta Bollandiana” 1985, t. 103, s. 113–114.
- Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie*, red. W. Paravicini, t. 1: C. Halm, *Deutsche Reiseberichte*, Frankfurt a.M. 1994 (Kieler Werkstücke, Reihe D. Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, 5).
- Fouquet G., Zeilinger G., *Katastrophen im Spätmittelalter*, Darmstadt–Mainz 2011.
- Fros H., Sowa F., *Księga imion i świętych*, t. 4: *M–P*, Kraków 2000.
- Goder H., *Köln*, [w:] *Monasticon cartusiense*, t. 2, Salzburg 2004 (Analecta Cartusiana, 185:2), s. 577–587.
- Grignaschi M., *La diffusion du «Secretum secretorum» (Sirr-al-‘asrar) dans l'Europe occidentale*, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age” 1980, t. 47, s. 7–70.
- Grignaschi M., *L'Origine et les métamorphoses du «Sirr-al-asrâr» (Secretum secretorum)*, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age” 1976, t. 43, s. 7–112.
- Günther O., *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek, Bd. 5).
- Guidoboni E., Comastri A., *Catalogue of Earthquakes and Tsunamis in the Mediterranean Area from the 11th to the 15th Century*, Roma 2005.
- Guidoboni E., Poirier J.-P., *Storia culturale del terremoto dal mondo antico a oggi*, Soveria Mannelli 2019 (tłum. z j. francuskiego pracy: *Quand la Terre tremblait*, 2004).
- Gumowski M., *Moneta złota w Polsce średniowiecznej*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1912, t. 4, nr 3, s. 33–37 (o złotych reńskich), nr 4, s. 51–55.
- Guterch B., Lewandowska–Marciniak H., Mazur M., *The Earthquake in the Outer Western Carpathians, Poland, on December 3, 1786*, [w:] *Studies of Historical Earthquakes*

- in *Southern Poland. Outer Western Carpathian Earthquake of December 3, 1786, and First Macroseismic Maps in 1858–1901*, ed. B. Guterch, J. Kozák, Cham 2015 (GeoPlanet: Earth and Planetary Sciences Book Series), s. 1–35.
- Halm K., *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, editio altera emendatior, t. 1, pars 1: *Codices num. 1–2329 complectens*, Monachii 1892.
- Hamesse J., Szyller S., *Repertorium initiorum manuscritorum latinorum Medii Aevi*, t. 3, Louvain-la-Neuve 2009.
- Hanska J., *Strategies of Sanity and Survival. Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages*, Helsinki 2002 (Studia Fennica Historica, 2).
- Henkel N., *Disticha Catonis. Gattungsfelder und Erscheinungsformen des gnomischen Diskurses zwischen Latein und Volkssprache*, [w:] *Gattungen mittelalterlicher Schriftlichkeit*, wyd. B. Frank, T. Haye, D. Tophinke, Tübingen 1998 (ScriptOralia, 99), s. 261–283.
- Historical Disasters in Context. Science, Religion, and Politics*, ed. A. Janku, G.J. Schenk, F. Mauelshagen, New York–London 2012.
- Infelise M., *From Merchants' Letters to Handwritten Political Avvisi. Notes on the Origins of Public Information*, [w:] *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, t. 3: *Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700*, wyd. F. Bethencourt, F. Egmond, Cambridge 2007, s. 33–52.
- Infelise M., *Prima dei giornali. Alle origini della pubblica informazione*, Roma–Bari 2002.
- Jaspert N., *Die deutschsprachige Mittelalterforschung und Katalonien: Geschichte, Schwerpunkte, Erträge*, „Zeitschrift für Katalanistik” 2004, t. 17, s. 155–226 (DOI: <https://doi.org/10.46586/ZfK.2004.155-226>).
- Johanek P., *Andreas von Regensburg*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 1, Berlin–New York 1978, kol. 341–348.
- Johanek P., *Derrer (Terrer) Konrad*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 2, Berlin–New York 1979, kol. 66–68.
- Kammerer O., *Un prodige en Alsace à la fin du XVIe siècle: la météorite d'Ensisheim*, [w:] *Actes de congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 25e congrès: Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Âge*, Orléans 1994, s. 293–315.
- Krämer S., *Handschriftenerbe des deutschen Mittelalters*, t. 2, München 1989 (Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz, Ergänzungsband 1).
- Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. R. Knapieński, Lublin 2002 (TN KUL. Źródła i Monografie, 241).
- Labbé T., *Les catastrophes naturelles au Moyen Âge. XIIe–XVe siècle*, Paris 2017.
- Löffler K., *Das Fraterhaus Weidenbach in Köln*, „Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein” 1918, t. 102, s. 99–128.
- Lohr C.H., *Medieval Latin Aristotle Commentaries. Authors Narcissus–Richardus*, „Traditio” 1972, t. 28, s. 281–396.
- Malewicz M.H., *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 123).

- Mayer-Rosa D., *Erdbeben*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, t. 3, Stuttgart 1999, kol. 2125–2126.
- McCaughey B.G., Hoffman K.J., Llewellyn C.H., *The Human Experience of Earthquakes*, [w:] *Individual and Community Responses to Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos*, ed. R.J. Ursano, B.G. McCaughey, C.S. Fullerton, Cambridge 1994 (repr. 2001), s. 136–153.
- Merino A., de La Canal J., *España sagrada*, t. XLIII: *Tratado LXXXI: De sa santa Iglesia de Gerona en su estado antiguo*, Madrid 1819.
- Możejko B., *Late Medieval Gdańsk as a Bridge between Regions. Western European, Hanseatic, and East Central European Contacts*, [w:] *The Medieval Networks in East Central Europe. Commerce, Contacts, Communication*, ed. B. Nagy, F. Schmieder, A. Vadas, Abingdon–New York 2019, s. 227–235.
- Mrozowicz W., *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2234, Historia 143).
- Murray J.S., *The Urban Earthquake Imagery and Divine Judgement in John's Apocalypse*, „Novum Testamentum” 2005, vol. 47, fasc. 2, s. 142–161.
- Ohly F., *Metaphern für die Sündenstufen und die Gegenwirkungen der Gnade*, Opladen 1990 (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften: Geisteswissenschaften, Vorträge G. 302).
- Oliński P., *Pogoda i klimat regionów południowobałtyckich od końca XIV do początków XVI w. w źródłach narracyjnych*, Toruń 2022.
- Olivera C., Redondo E., Lambert J., Riera-Melis A., Roca A., *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona 2006.
- Olivera C., Redondo E., Lambert J., Riera-Melis A., Roca A., *Review of Historical Earthquakes in the Lower Middle Ages: Earthquakes of the XIV and XV Centuries in Catalonia (NE Spain)*, [w:] *Historical Seismology. Interdisciplinary Studies of Past and Recent Earthquakes*, ed. J. Fréchet, M. Meghraoui, M. Stucchi, Dordrecht 2008 (Modern Approaches in Solid Earth Sciences, vol. 2), s. 147–162.
- Pastré J.M., *La circulation des nouvelles entre l'Allemagne et l'Orient. Ce que nous apprennent les récits de voyage allemands de la fin du XVe siècle*, [w:] *La circulation des nouvelles au Moyen Âge*, Société Des Historiens Médiévistes De L'Enseignement Supérieur Public (dir.), s. 94–103.
- Pettegree A., *The Invention of News. How the World Came to Know about Itself*, London 2014.
- Polo de Beaulieu M.A., *De la rumeur aux textes. Échos de l'apparition du revenant d'Alès (après 1323)*, [w:] *La circulation des nouvelles au Moyen Âge*, Société Des Historiens Médiévistes De L'Enseignement Supérieur Public (dir.), s. 104–124.
- Riera Melis A., *Catástrofe y sociedad en la Calatunya medieval. Los terremotos de 1427–1428*, [w:] *Le calamità ambientali nel tardo Medioevo Europeo: realtà, percezioni, reazioni. Atti del XII convegno del Centro di Studi sulla civiltà del tardo Medioevo S. Miniato, 31 maggio–2 giugno 2008*, a cura di M. Matheus, G. Piccinni, G. Pinto, G.M. Varanini, Firenze 2010 (Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo San Miniato, Collana di Studi e Ricerche, 12), s. 337–378.

- Riu M., *Una font polonesa per a l'estudi del terratrèmol de 1427*, „Annals de l'Institut d'Estudis Gironins” 1979, t. 25, nr 1, s. 357–362 (<https://raco.cat/index.php/Annals-Gironins/article/view/53903>, [dostęp 26.07.2023]).
- Rohr Ch., *Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum: Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2007 (Umwelthistorische Forschungen, 4).
- Rohr C., *Man and Natural Disaster in the Late Middle Ages: The Earthquake in Carinthia and Northern Italy on 25 January 1348 and its Perception*, „Environment and History” 2003, vol. 9, nr. 2: *Coping with the Unexpected – Natural Disasters and their Perception*, s. 127–149.
- Roth P., *Die Neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert*, Leipzig 1914.
- Salicrú R. i Lluch, *Propter vetustatem et terremotum. Els terratrèmols de 1427–1428 i el castell de Castellví de Rosanes*, „Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia” 2001, nr 22, s. 565–600.
- Schellbach K., *Erdbeben in der Geschichtsschreibung des Früh- und Hochmittelalters. Ursprung, Verständnis und Anwendung einer spezifisch mittelalterlichen Traditionsbildung*, Berlin–Boston 2021.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, Warszawa 1883.
- Studt B., *Andreas von Regensburg*, [w:] *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. G. Dunphy, t. 1, Leiden–Boston 2010, s. 39–40.
- Tomaszek M., *Katakizmy i niezwykłości w Rocznikach Kwedlinburskich. Prodigia i res memoriae dignae*, „Kwartalnik Historyczny” 117 (2010), z. 4, s. 19–44.
- Totaro R., *Meteorology and Physiology in Early Modern Culture. Earthquakes, Human Identity, and Textual Representation*, New York–London 2018.
- Trajectoires européennes du «Secretum secretorum» du Pseudo-Aristote (XIIIe–XVIe siècle)*, wyd. C. Gaullier–Bougassas, M. Bridges, J.-Y. Tilliette, Turnhout 2015.
- Vittorini M., *Life and Works*, [w:] *A Companion to Walter Burley: Late Medieval Logician and Metaphysician*, ed. A.D. Conti, Leiden–Boston 2013 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 41), s. 18–47.
- Williams S.J., *The «Secret of Secrets». The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages*, Ann Arbor 2003.
- Wozniak T., *Naturereignisse im frühen Mittelalter. Das Zeugnis der Geschichtsschreibung vom 6. bis 11. Jahrhundert*, Berlin–Boston 2020.
- Wójcik M., *Chwile strachu i trwogi. Klęski żywiołowe, konflikty zbrojne i tumulty w średniowiecznym Wrocławiu*, Racibórz 2008.
- The Writing of Natural Disaster in Europe, 1500–1826. Events in Excess*, ed. S. Patel, S. Chiari, Cham 2023.

Zasoby internetowe

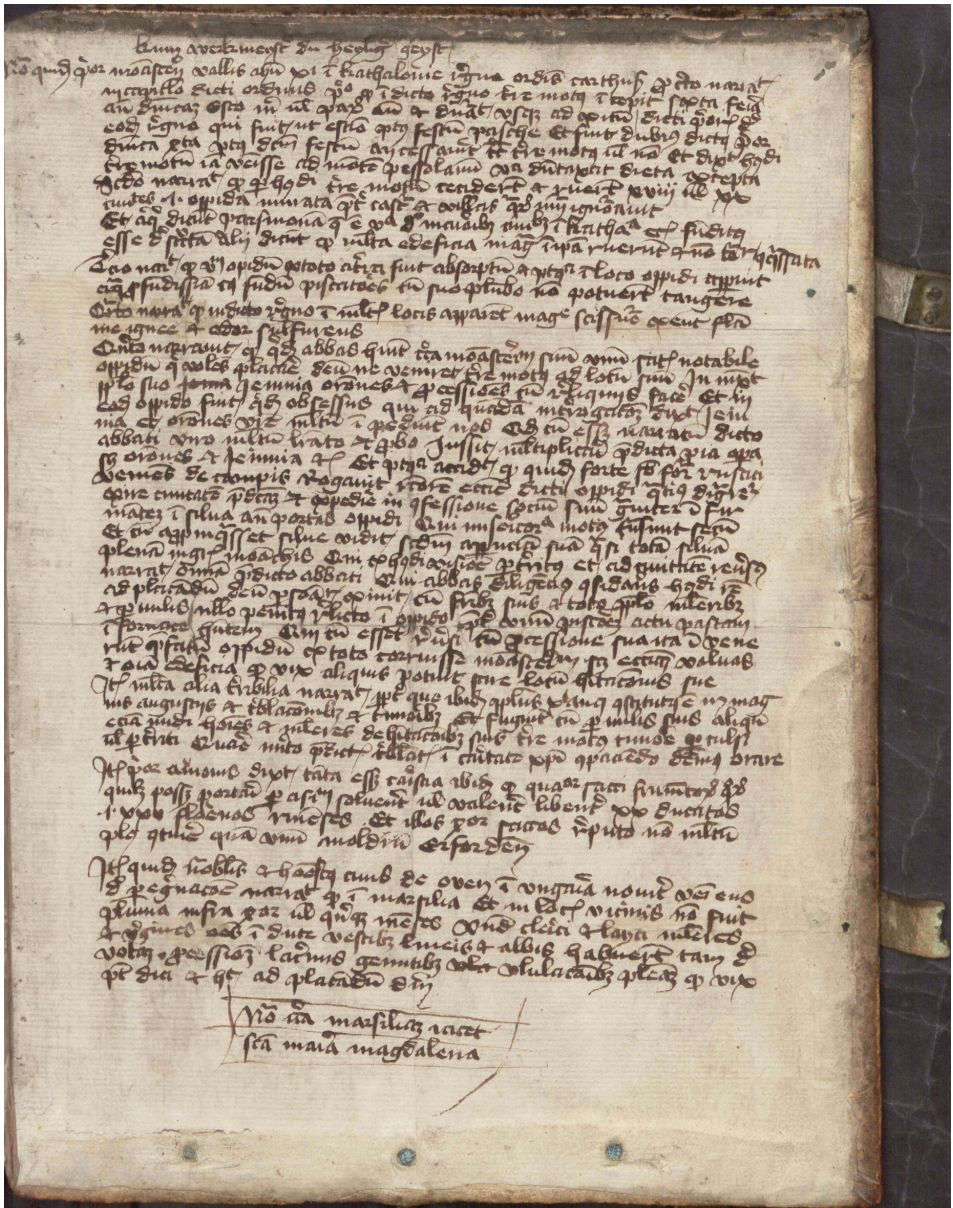
https://altes-koeln.de/wiki/Augustiner-Bruderhaus_St._Michael_am_Weidenbach [dostęp 1.09.2023].

Juan de Palomar: <https://geschichtsquellen.de/autor/1649> [dostęp 1.09.2023].

- Contamine P., *Introduction*, [w:] *La circulation des nouvelles au Moyen Âge: XXIVe Congrès de la SHMES (Avignon, juin 1993)*, Société Des Historiens Médiévistes De L'Enseignement Supérieur Public (dir.). Nouvelle édition [en ligne]. Paris 1994 (génére le 23 décembre 2019), (<http://books.openedition.org/psorbonne/25265> [dostęp 14.01.2025]), DOI: 10.4000/books.psorbonne.25265, s. 4–16.
- Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, dostęp online: <https://geschichtsquellen.de/autor/545> [dostęp 1.09.2023].
- Lambert J., *The Catalanian (1428) and Alpine (1564, 1644) Earthquakes: Review of Research in France*, EC Project: *Review of Historical Seismicity in Europe (RHISE) 1989–1993* (dostęp online: https://emidius.mi.ingv.it/RHISE/i_10lam/i_10lam.html, [dostęp 23.07.2023]).
- Langhof P., Berger J., Lippert B., *Münzen, Maße und Gewichte in Thüringen. Hilfsmittel zu den Beständen des Thüringischen Staatsarchivs Rudolstadt*, wyd. 3, 2006 (Online-Version), s. 13, dostęp: (Thüringisches Staatsarchiv Rudolstadt. Informationsheft Nr. 7), s. 13, online: https://landesarchiv.thueringen.de/media/landesarchiv/5Standorte/Rudolstadt/Veroeffentlichungen/Muenzen__Masse_und_Gewichte_in_Thueringen.pdf [dostęp 1.09.2023].

Jerzy Kaliszuk – dr hab., prof. IHN PAN, historyk-mediewista, profesor w Instytucie Historii Nauki PAN i Centrum Studiów Mediewistycznych KUL; zainteresowania: nauki pomocnicze historii, zwłaszcza kodykologia i paleografia; historia geografii.

e-mail: jerzy.kaliszuk@gmail.com

Il. 1 – Gdańsk, Biblioteka Gdańska PAN, Mar.F.256: wyklejka okładki tylnej (ze zbiorów autora).